

37 Kognur
4/8-86

Hjerringöy

Alf Kiil
Selvbyggerveien 78
0591- OSLO 5

Bok om Kjerringøy Handelssted.

Takk for brev av 19.06.1985.

Nordland Fylkesmuseums bok om Kjerringøy Handelssted er planlagt som en populær bok på ca. 80 sider i formatet 22,5x19 cm. Den vil bli sterkt preget av bildestoff. Den er tenkt solgt til turister og besøkende ved handelsstedet. Altså vil den aldri bli noen konkurrent til det bygdebokarbeidet en driver i Bodø.

En hadde tenkt seg tekststoffet delt i tre bolker:

1. Tida før 1850
2. Tida 1850-1900
3. Tida 1900-1960

Av disse tre delene vil vi gjerne at del 2 skal være den største, fordi den utvilsomt representerer Handelsstedets glansperiode.

Del 2 er ferdigskrevet. Den er skrevet av Narve Fulsås, som har omarbeidet og kortet ned sin hovedfagsoppgave om Kjerringøy Handelssted.

Del 3 er under arbeid. Del 1 er det ikke gjort noe med, og som tidligere opplyst har Knut Moe, anbefalt oss å ta kontakt med deg fordi du utvilsomt er den historiker som behersker dette stoffet best. Han har også latt meg se et manus over denne perioden på ca. 35 sider. Det var svært interessant stoff som ble presentert der. Omfanget vil imidlertid sprengte rammen for vår publikasjon. Mitt spørsmål er derfor om du kunne tenke deg dette stoffet omredigert til ca. 15-20 sider?

Alf Kiil

Jeg tillater meg å kontakte deg pr. telefon en
av de nærmeste dager for å drøfte dette nærmere.

Bodø, 08.11.1985

Med hilsen
NORDLAND FYLKESMUSEUM

Harry Ellingsen
konservator

Nordland Fylkesmuseum
v/herr Harry Ellingsen
Prinsensgt. 116,
8000 Bodø.

Bok om Kjerringøy handelssted.

Svar på brev 7. juni 1985.

Jeg har, som Knut Moe kanskje har kunnet opplyse, i de siste tre år, ved siden av annet arbeid, også arbeidet med Kjerringøy handelssteds historie. Et foreløpig manuskript frem til Jens Ellingsens tid er det jeg hittil har rukket å skrive. Det er på ca. 35 maskinskrevne sider. Det var etter oppfordring fra Bodø bygdeboknemnd, som jeg kom i kontakt med allerede i 1979, at jeg påtok meg arbeidet, så langt jeg måtte rekke.

Det var derfor noe overraskende for meg at Fylkesmuseet har fått utarbeidet en vesentlig del av handelshistorien (omfattende 1800-tallet) uten at jeg har fått vite noe om det før nå. Det stoff jeg har samlet fra tiden før Jens Ellingsen, er fra så forskjellige kilder at jeg betviler at noen historiker vil påta seg å samle et så vidløftig materiale. Da er det forhåpentlig forståelig at jeg ikke har lyst til å amputere stoffet og lage en oversikt på "6-10 maskinskrevne sider. Hvordan man enn former den, vil den bli en tørr oppregning av fakta og et ork for den vanlige leser som boken vel skal vende seg til.

Men jeg takker for elskverdig tilbud.

Oslo den 19. juni 1985.

Med hilsen

Alf Kiil

Kjære Knut Moe.

Det er en god stund siden vi hørte fra hverandre, men jeg håper at det står bra til med deg. Når jeg nå skriver, er det fordi jeg nyss fikk et brev fra bestyreren av Nordland Fylkesmuseum med spørsmål om jeg vil levere et kort innledningskapittel "begrenset til 6-10 maskinskrevne sider" i en bok om Kjerringøy handelssted, der en Narve Fulsås hadde skrevet den del som omfattet 1800-tallet. Boken skulle være på ca. 80 sider. Herr Harry Ellingsen hadde vært i kontakt med deg, skrev han.

Jeg ble litt overrasket over brevet. Har Fylkesmuseet satt i gang et slikt arbeid uten å rådføre seg med den boknemnda som skulle gi ut Kjerringøys historie? Det hadde da vel vært naturlig i det minste å søke et visst samarbeid. Riktignok er Bodø blitt en større by enn den var i min ungdom, men så vidløftig er da vel ikke det historiske miljøet i byen blitt at ikke de som sysler med slikt, har en viss føling med hverandre. Men nå har altså museet prestert å få skrevet Kjerringøy handelssteds 1800-tallshistorie uten at jeg har hørt et kvekk om det. Og jeg har da hatt kontakt med boknemnda siden 1979.

Som du husker, sendte jeg deg kopi av mitt manus til Kjerringøy handelssteds historie frem til Jens Ellingsens tid. Det var på ca. 35 maskinskrevne sider. Jeg har ikke lyst til å ta noen ekstrakt av det på "6-10 maskinskrevne sider". Det stoffet som jeg har bygd mitt manus på, tror jeg knapt noen lønnet historiker vil ta jobben med å finne frem til. Det ville i så fall bli en kostbar historie for museet. Men jeg ønsker heller ikke at noen annen får utnytte mitt manus.

Det ser ellers ut til at interessen for eldre tiders historie er nok så liten. Da Nordland fiskarlag skulle gi ut fiskerihistorien, fikk jeg beskjed om at så var tilfelle, og jeg fikk også da en meget begrenset plass, som jeg nok fikk utvidet, men langt fra i forhold til det stoff jeg satt inne med. Jeg hadde den gang inntrykk av at det skulle være en bok med mange bidragsyttere. Da så "Ut mot hav" kom, viste det seg å være et enmannsarbeid og ble presentert som sådant, med mitt gratis bidrag nærmest som en utvekst. I foreliggende tilfelle vil jo et bidrag fra meg bli enda mer av en fotnote. Og det bryr jeg meg ikke om å være.

Sammen med ms. til Kjerringøy-historien sendte jeg deg også kopi av et begynt manuskript til Hundholmens eldre historie. Du skrev at du hadde overlatt det til redaktøren, herr Terje Gudbrandson. Men jeg har ikke hørt noe fra ham eller boknemnda om det er interesse for å gi ut noe slikt. Jeg burde vel eventuelt fått det i retur, så jeg

kanskje hadde kunnet bruke det på annet vis. Jeg har jo et stort og hittil u-utnyttet materiale også til dette handelsstedets historie.

Det er ellers smått med arbeidsevnen hos meg for tiden. Vi har hatt en fæl vinter med stadig sykdom, influensa etc. - jeg fikk lungebetendelse. Vi hadde likevel tenkt oss en kort tur opp til Målselv i sommer, bl. a. for å sette ned urnen til min søster. Et par brorsønner skulle skiftes om å være der oppe et par dager hver, og jeg skulle leie bil. Vi to har bestilt flyplass til 26. juni. Men så var jeg uforsiktig og fikk i meg en del sement-støv (vi skal få nytt kjøkken). Og dermed er jeg blitt så skral at jeg vet ikke hvordan det blir med reisen. Jeg tar en Bactrim-kur og får håpe det vil hjelpe.

Vi håper at du har det bra, har arbeidsmot og arbeidsevne, og vi tenker med glede på oppholdet i ditt vakre hjem. Edna ber meg hilse.

Vennlig hilsen

A. K.

Handwritten text in German, starting with 'Handwritten and ...'. The text discusses a petition or legal matter, mentioning dates like '8 April' and '5 May 1752', and names like 'Johann Bernhoff'. It details a process involving a court or council, possibly related to a church or estate matter.

Den erinde i ... Privilegierte ...
Handwritten text in German, starting with 'Den erinde i ...'. It continues the narrative, mentioning 'Privilegierte' and 'Landschaft'. The text describes the status of a petition and the involvement of a 'Landchaft' (land community).

Handwritten text in German, starting with 'Handwritten and ...'. It further details the legal proceedings, mentioning 'Landchaft' and 'Privilegierte'. The text describes the actions of the land community and the petitioners.

Handwritten text in German, starting with 'Handwritten and ...'. It concludes the document with a date: '23 Junii 1790'.

No. 27.

Handwritten text in German, starting with 'Handwritten and ...'. It appears to be a signature or a reference to the document's content.

I mange hundre år var Kjerringøy det sentrale sted, ikke bare for ~~den~~ ^{garden} ~~nermeste~~ ^{område} ~~grend~~, men for hele Sörfold, ja for hele den gamle F o l d i n . Her var det ~~gamle~~ tingstedet for Folda tinglag hvor foldværing og strandværing møtte opp til ledingsbergting og til tiendebytte og til stevne og mot med övrigheten. Kjerringøy var også gammelt kirkested. Og sør og ¹⁸nord for Kjerringøy-gården, ~~kå~~ på Stranda langs Karlsøyfjorden, de største gårdene i Folda. ~~Kirkestedet~~ Sør for gården lå Fjær, som rett og slett betyr fjorden, en gammel gård med den svære landskyld av hele 18 våger fisk. I nord lå Alsos (2½ våg 18 mark) og Os (6 våger) og endelig Strandå (9½ våg). Bare en liten del av denne jorden tilhørte konge og kirke. Mesteparten var privatgods, hovedsakelig gammel bondeodel. Kjerringøy hadde en gammel skyld av 10½ våg. På 1600-tallet eide ~~Kongen~~ Kongen 5½ våg, av de övrige 5 våger var halvparten benefisert gods og resten privatgods. ~~Bonden~~ En av böndene på Kjerringøy, Steffen Jakobsen eide 1½ våg, og presten i Brönnøy herr Christen Stensen og hans ætlinger eide 1 våg. ligger

Utenfor i vest ~~kå~~ utværene med utallige öyer og holmer, Fjær-~~Nå~~ ~~Kjerringøy~~ ~~ble~~ ~~kirkested~~ ~~og~~ ~~kirkested~~ kvittingen, Osvær, Karlsøy med Karlsøyvær, Oksøy og Oksøyvær og lengst i nord Hellöya og Slovær.

Geografisk sett ligger ikke Kjerringøy i sentrum av Folda. Når ~~her~~ likevel ble kirkested og tingsted for tinglaget, skyldes det at her er en relativt bra beskyttet ^{naturlig} havn og rommelig ~~oppkjøp~~ ~~for~~ ~~båter~~ plass til båtopptrekk.

Vi vet ikke om de gamle gårdene ^{Kjerringøy} Fjord, Os og Strand har vært ~~hövdingeslekters~~ ~~gamle~~ ~~sete~~ for hövdingeslekter, men storbönder kan vi visst trygt kalle dem som bodde der. Og når bondeodelsgodset var såpass ubeskåret ennå i de verste nedgangstidene på 1600-tallet, må det ^{sely} ~~ha~~ ^{da} rådd jevn velstand mellom böndene. ~~den~~ Mange av dem hørte til den knape-stand som sosialt og ökonomisk skilte seg ut som det överste lag av bondesamfundet. De best situerte og mest foretaksomme av dem var gjerne jekteskipperer som holdt bygdefarsbruk for de andre böndene i distriktet.

Fra 1610 kan vi opplysninger om jekteskipperne i Folda. Det året var det ~~en~~ skipper^e både i Kjerringøy og på nabogården Fjær. Christen Torkelsen var skipper på Fjær (1610-1618). Karl Olsen i Kjerringøy satt som skipper her til ~~kikk~~ omkring 1615 og flyttet så til Fjær. Senere hører vi nok om en skipper Johannes i Kjerringøy (1618) og en skipper Sander i Kjerringøy (1625), men det faste bygdefarsbruket synes å være flyttet fra Kjerringøy for godt med Karl Olsen. Han drev som skipper på Fjær til sin død 1630. Enken Siri holdt bruket oppe i om lag 15 år, og så overtok sønnen Hans Karlsen i Fjær, men det ser ~~ikke~~ ut til at han ~~hxxxxxxxskipperx~~ bare har vært skipper et års tid eller så. Bygdefarsbruket gikk så over til Ole Hansen Strandå, gift med Birte Karlsdatter og altså rimeligvis en svigersønn av skipper Karl Olsen i Kjerringøy-Fjær, og fra ham til sønnen Karl Olsen Os. Alle disse skipperne var samtidig oddøseiere, og de to siste var også lensmenn i Folda. Bygdefarsbruket for de indre distriktene ble drevet av en velstående knapeslekt på Kvarv.

På ledingsbergtingene og tiendebyttene i Kjerringøy har det nok som ellers i Nordland vært drevet en slags markedshandel, selv om den ikke har ~~hxxxxxxx~~ kunnet sammenlignes med de store lensberg-markedene på Helgeland. Men også her har det vel foregått litt tuskhandel mellom fjordbyggene og fjellfolket (samene) på den ene side og öyværingene og strandværingene på den annen side.

Jekteskipperne var ikke handelsmenn eller kjøpmenn []] egentlig forstand. De hadde sine faste klienter av fattigere fisker-bönder som de "utredet" med de nödtörftigste varer til livsbpphold mat og redskaper til fiske og med for dem og deres familier. Trass i alle restriksjoner fra myndighetenes side hadde denne utredervirksomhet alltid vært tillatt.

hentet faste
 Varene ~~skaffet~~ de ~~var~~ fra Bergen, hvor de hadde sine utredere
 blant kj~~o~~mennene på Bryggen. Det hendte nok at nordfarene ~~kok~~
 førte hjem fra Bergen større mengder med brennevin og tobakk~~n~~
 enn de strengt tatt hadde bruk for til egen husholdning og til
 sine skyldmenn. Men den handel som ble drevet med slike varer,
 var av mer tilfeldig karakter, og den ble sjelden drevet i noen
 betydelig målestokk. Dessuten var den ulovlig , og det fantes
 alltid de som ville den til livs. Mellom dem stod naturligvis
 byens utliggerborgere, kremmerne , i første rekke.

All aktivhandel i Nordland og Finnmark var fra gammelt av
 forbeholdt borgerne av Bergen og Trondheim. Helt fra disse byenes
 barndom hadde en betydelig del av borgerskapet drevet ^{denne} handelen,
~~den nordlige Norge~~ som nok til tider kunne bli sterkt redusert
 av skiftende politiske og økonomiske konjunkturer, men som det
 aldri ble helt slutt med. Til å begynne med har nok borgerne
 først og fremst søkt til fiskeværene , men etter som den faste
 befolkning i værene gradvis gikk tilbake i antall, var det mind-
 re tillokkende for borgerne å slå seg ned der. På 16-1700-tallet
 prøvde dessuten myndighetene å holde dem vorte fra fiskevær og
 kirkesteder, riktignok med vekslende held Samtidig kjempet både
 knaper og embetsmenn , til dels også byenes myndigheter ~~men~~
 og bittert for å få has på borgernes vinterleie, uten at det
 egentlig noen gang lyktes å få vintersitterne totalt utryddet.
 I senmiddelalderen synes det stundom som om grensene mellom bor-
 gerskap og nordfarer har vært noe flytende , men senere er det et
 tydelig skille og til tider et skarpt konkurranseforhold mellom
 dem.

I annen halvdel av 1500-tallet tok bergensernes aktivhandel
~~på Nord-Norge et veldig oppsving. I Finnmark overtok borgerne~~
 på Nord-Norge et veldig oppsving. I Finnmark overtok borgerne
 etter hvert all handel, og den skipperstand som før hadde holdt
 oppe trafikken på Bergen , de såkalte "Finnmarksfarene", ble

i løpet av noen få tiår fullstendig utslettet. Også ~~x~~ Troms, og til dels ytre Senja, Vesterålen og Lofoten fikk en svær invasjon av bergensborgere, som nok på sine steder kunne ~~lynn~~ slå ut de hjemlige knaper i konkurranse, men som likevel aldri ble en alvorlig trussel mot bygdefarsbruket og knapestanden i Nordland. Etter en forholdsvis kortvarig, hektisk oppblomstring gikk det snart temmelig fort tilbake med de bergenske utliggerborgere, og tallet på dem gikk jevnt nedover i løpet av 1600-årene. Etter hvert som ~~bergensborgere~~ kjøpmannsstuene på Bryggen ~~gikk over~~ ^{med sine ~~kjøpmenn~~} nordfarer ~~og sine nordfjeld~~ kom over på ~~x~~ borgerskapets hender, ble det gamle motsetningsforhold mellom Kontoret og borgerskap mer og mer betydningsløst. Bergenskjøpmennene ~~fikk~~ hadde ^{nå} all interesse av å holde oppe de gamle handelsformer ~~tradisjoner~~, ~~og de ble bestkvalitativt~~ De bergenske nordlandshandlere var i virkeligheten agenter, selgere, faktorer, eller hva vi vil kalle dem, for de bergenske ~~handlere~~ kjøpmenn. Når disse etter hvert fikk eneherre-dømme over nordlandshandelen, hadde de ikke lenger bruk for å ruste ut sine bergenske nordfarer. Nordlendingenes egen jektefart på Bergen gav kjøpmennene større fordeler og framfor alt mindre risiko. Det gamle handelsystem, som hadde stått sin prøve gjennom hansatiden, viste ennå sin livskraft.

Annerledes var det med Trondheim. Byen hadde aldri hatt noen handel som kunne sammenliknes med Bergens, men som sete for erke-bispene hadde den iallfall ~~politisk~~ ^{vært noe av et} politisk ~~sentrum~~ sentrum. Etter reformasjonen var den redusert til en fattig småby, uten større handel og uten noen institusjon som kunne gi grunnlag for vekst og virksomhet. Handelen med sjölenene og Nord-Norge og med Jemtland og sildefisket i Stjörna og Bjugn var gjennom lange tider byens viktigste inntektskilder. Det er nokså betegnende at flere av byens rådmenn og borgermestere i slutten av 1500- og begynnelsen av 1600-tallet drev handel på Nordland og Finnmark, ja var selv nordlandshandlere med borgerleier nordpå. Men

Trondheim hadde fremdeles sin plass som sentrum i et rikt opp-
land med mange slumrende muligheter. ~~Etter at kystdistriktene~~
~~kystdistriktene hadde gitt framrykket~~ Byborgerne tok etter hvert mer og mer over
sagbruksdriften både på Nordmøre og andre steder. Og etter som
avskogingen i kystdistriktene skred fram, vokste etterspørselen
etter trelast fra de indre skogsbygdene ~~og de indre bygdene~~ hvor det
nye, fåtallige, men rike storborgerskap støtt og sikkert la under
seg all ~~den~~ sagbruksdrift og trelasteksport, og kjøpte opp vel-
dige strekninger både av privatskoger, statsskoger og almenninger.
I 1645-~~årene~~ ^{var ikke} ~~den~~ ^{blett} Jemtland ~~blett~~ svensk, men handelen mellom Trön-
delag og Jemtland ~~blett~~ fortsatte i de gamle spor.
Og samtidig ble det tatt opp en rekke nye bergverker i de dist-
riktene som soknet til ~~byen~~ Trondheim. Sildefisket i ~~Trondhjem~~
i Stjörna og Bjugn tok slutt, men til gjengjeld ser det ut til
at sildefisket nordpå ^{tok} ~~blett~~ seg opp. I allfall ble det langt
bedre utnyttet enn før, og ~~den~~ ~~trondheims-~~ Trondheims-
borgerne ~~blett~~ var med på her.
Byen synes samtidig å ha fått en viss kapitaltilførsel utenfra.

~~Det oppsving som~~ Det oppsving som Trondheims han-
del fikk fra midten av 1600-årene og utover, ~~kommer~~ kom-
mer sterkest til syne i byens ökende deltagelse i Nordlandshan-
delen. Også i Nordlands økonomiske liv skjer der i disse årene
(mer og mindre) ⁱ visse gjennomgripende endringer ~~klar~~ klar tilknytning til
ekspansjonen i Trondheims næringsliv. Vi kan i den forbindelse
nevne tre navn : Jochum Irgens , Preben von Ahnen og Lorentz
Frantzön.

På borgerleiet Kjerringøy satt det i sin tid både borgere av Bergen og av Trondheim.

Anthonius Frauenknecht (Frauenknecht) fra Anklam i Pommern (grunnleie) tok borgerskap i Bergen 16. februar 1669. Han betalte frelse av hus i Kjerringøy i 1680-årene - 1 pund fisk.

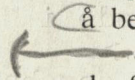
Her som mange andre steder ble det likevel Trondheimsborgerne som overtok borgerleiet. Anders Olsen Sørensen (fra Byneset ~~?? eller~~ Leinstrand ~~*)~~) ble gift med Siri Jonsdatter, enke etter borgeren og nordlandshandleren Peder Toresen i Sanden med borgerleie i Lovunden i Lurøy. Det ble holdt skifte etter ham i 1673. (NBF.XVI s. 148) Også Anders betalte 1 pund fisk i husfrelse. Han bodde i den såkalte Skolemestergården i Trondheim, men døde i Nordland ca. 1698. Hans utreder var Lorentz Mortensen Angell, som han var skyldig vel 233 riksdaler da han døde. Bygården - hus og grunn - ble taksert til 100 riksdaler. Hus, naust og skjåer på borgerleiet Kjerringøy ~~var~~ ble ikke vurdert til mer enn 26 rd. Da var ~~ikke~~ leiet i seg selv med sine handelsprivilegier ~~ikke~~ tatt med i beregningen. Det var nemlig uvisst om dette leiet ble opprettholdt. Amtmannen i Nordland Christoffer Heideman hadde fått utvirket en forordning av 7. aug. 1697 om kremmere og kremmerleier i Nordlandene, som gav ~~amtmannen~~ kommissærer vidtgående fullmakt til å innrette borgerleiene i amtet, og amtmannen ~~fikk~~ hadde fått forsyne leiene med menn myndighet til å ~~tilsette~~ "ædrue, bekvemme og skikkelige" som det het i forordningen. Dessuten hadde en annen trondheimsborger, Jens Christensen Mørch gjort ~~påstand~~ krav på leiet og da som eneste borger der. Ved skiftet i Trondheim 19. januar 1699 ble det derfor bestemt at dersom borgerleiet fikk beholde borgerlig handel og frihet, fikk arvingene sørge for å få fordelt det som måtte tilfalle dem. Det ble det nok aldri noe av. Anders Olsen Sørensen hadde forresten ikke noen barn - det var ~~hans~~ ^{enken} søsken som arvet ham. Det var noe utestående gjeld ~~av~~ nordpå, men heller ikke den kunne tas med i skiftet. For Amtmann Heideman hadde også greid å få nok en kongelig forordning

et beløp som kongens kasse dekket. Regningen hans var datert 10. okt. 1789, og da er det vel grunn til å tro at dyrene var kjøpt samme året. For en familie med barn var det ikke mulig å greie seg uten husdyr, og på samme tid måtte rydningsmannen ha sin familie til hjelp dersom han skulle klare å sørge for dyrene, hvor fåtallige så disse måtte være til å begynne med.

015

Med den arbeidsdeling som tradisjonelt var etablert i bondeyrket, var en mann med husdyr rent bortkommen uten kvinnelig hjelp. Ungenes jobb var det å gjete dyrene, så de ikke kom bort eller ble tatt av rovdyr. Og alle fikk de være sammen om å skrape i hop før til den lille buskapen for en lang vinter. Det tok tid før man kunne få brutt opp så pass stor innmark at enghøy ble en neverdig del av vinterfôret. Redskapene i rydningsarbeidet var jo lenge bare øks, hakke og spade. Det kunne holde hardt å berge liv i dyrene på bare villgras, der det til å begynne med også var mye daugras eller

^ n

daufynd med. Rydningsmannen på Brandskognes mistet i flere år kreaturene sine før han fikk før som de kunne tåle. Det var tunge tap, som det var vanskelig å komme over.¹⁾ Han og de rydningsmenn som kom samtidig med ham eller senere, måtte dessuten selv sørge for å få lånt eller kjøpt dyr, uten offentlig hjelp.

016

¹⁾ Jfr. beretningen side 000.

Den første jordbrukstelling i 1797 viste at de 18 familier som da bodde i Målselvdalen, hadde besetninger på tilsammen 150 storfe, 250 småkreaturer og 20 hester. 10 år senere hadde 25 nybyggerfamilier på ialt 140 personer til sammen, foruten det årlige påsett, 165 kyr, 439 småkreaturer og 32 hester.

Mange hadde da begynt å produsere smør til salgs, og det var «fortrinlig godt», skrev Krogh. Avsetningsmarkedet var vel ikke stort. Det meste gikk nok til de kondisjonerte familier i Tromsø og andre steder og til handelsmennene til videre salg.

Svin var det ingen som holdt, forteller Krogh. Det var da heller ikke noen som drev griseavl i bygdene omkring. Om fjørfehold har vi ingen opplysninger, men på denne tid var det sikker ingen som holdt høns.

Skogsdrift og binæringer.

017

Jordbruket måtte selvsagt være det varige grunnlaget for det nye bondesamfunnet i Målselvdalen. Men det var skogsarbeidet som hadde gjort det mulig for rydningsmennene å slå seg igjennom de første vanskelige årene. Og gjennom lange tider ble da også skogsdriften den viktigste næringsvei i nybyggersamfunnet. Det var utnyttningen av

av samme dato som den før nevnte - det var forordningen om likvidasjon , gjeldsoppgjør mellom borgerne og skyldmennene , og det oppgjøret var langt fra ferdig. - Så også den , ellers oftest nokså uvisse inntekt ~~ikke~~^{fikk} arvingene vente på. Hele boet etter Anders Olsen var på 572 riksdaler , nettoformuen på 215 rd.

Den andre trondheimsborgeren som hadde sitt borgerleie på Kjerringøy, var Jens Christensen Mørch.

I et innlegg for lagtinget i 1667 skrev han at han hadde drevet nordlandshandelen i 40 år og skulle da ha tatt borgerskap i 1620-årene. Det lyder ~~ikke~~^{nesten} utrolig , for ennå i 1687 betalte han frelse av hus på Kjerringøy.

Han drev ikke bare handel i ~~det~~ distriktet som kunne sies å høre til ~~det distrikt som lå til~~ leiet, men han for også på handelsferd ^{Nordland} inne i Saltenfjorden. ~~Da Nordland~~ I 1665 fikk besøk av en fiskal som skulle se til at lover og privilegier ble overholdt., Han slo straks ned på borgernes omførselshandel. Jens Mørchs båt og varer ble beslaglagt , og han en annen trondheimsborger, Jens Nielsen i Krogen, ble dradd for retten. ~~Da to borgere~~ Saken ^{kom} ~~hevet~~ ~~til slutt~~ for lagmannen, der de to borgerne fikk kraftig støtte av presidenten og rådet i byen, som hevdet at slike saker hørte inn under byens domstoler. Da så lagmannens dom gikk dem imot , ble saken appellert til Overhofretten, der borgerne vant saken , vesentlig fordi viselagmann Christen Jensen Munchegaard dummet seg ut med ~~sin~~ uklok prosedyre. Lagmannen måtte ut med ~~den~~ hele 120 riksdaler i kost og tæring til de to borgerne. Men kort etter kom riktignok et kongebrev som ~~best~~ slo fast at saker mot borgerne for forseelser eller forbrytelser ^{i Nordland også} gått ~~der~~ skulle pådømmes der.

Jens Christensen Mørch døde vistnok ~~den~~ gang i 1690-årene. Han hadde to barn, sønnen Christen som bare hadde en datter Ragnhild g.m. Henrich Drejer og datteren Anne.

inntekter som tømmerhogsten kunne gi dem, og som de sårt trengte til. De som hadde hatt denne fortjenesten før, ville ikke uten videre finne seg i å bli stengt ute fra arbeidet i skogen. Misnøyen kom så høyløst til orde at den også kom Rentekammeret for øre, som bad om at saken måtte undersøkes. Holmboe forsvarte seg med at de bufinnene som til da hadde tatt hånd om skogsdriften, hadde så små krefter at de ikke kunne gjøre arbeidet på en forsvarlig måte. De valgte derfor gjerne ut smått tømmer og felte trærne høyt oppe på stammen. De hadde heller ikke hester eller kjøreokser. Amtmann Sommerfeldt gav nok Holmboe rett i synet på finnene som «skogødere» – det var ellers en gammel og gjengs anklage mot dem – men han fant likevel at det måtte stå enhver som fikk utvisning i allmenningsskogen, fritt for å hogge sitt tømmer selv eller leie hvem de ville, til det. Rentekammeret gav amtmannen medhold. Da Holmboe forkynte Kammerets resolusjon for allmuen i den form at alle som fikk hogstsedler, måtte hogge tømmeret selv, ble det, som rimelig kunne være, «megen bulder iblandt meenige mand», som fogden uttrykker det. Amtet måtte så igjen presisere at de som hadde hogstsedler i «Bardu Skoven», kunne hogge selv eller leie hvem de ville til arbeidet. Likevel burde man helst unngå å bruke finner til slikt arbeid, siden det nå engang fra ansvarlig hold (fogden) var blitt hevdet at de ikke dugde til det.

019

Det falt av seg selv at det snart ble rydningsmennene som overtok all skogsdrift. I samtidige dokumenter ble de også gjerne kalt «skovhuggere», fordi skogsdrift var deres viktigste erhverv.

020

Merkelig nok ble det den lite velvillige og mistenksomme fogd Echorn som kom til å skaffe rydningsmennene det lovlige grunnlag for en annen liten inntektskilde av skogen. Under befaringen i 1797 oppdaget Echorn at bjørkeskogen var mishandlet ved neverløyping. Han gav naturligvis nybyggerne skylden, men de kunne fortelle at det var de svenske flyttsamene som drev og løypte never, som de solgte til bumennene ved sjøen. Fogden fant da at den beste måten å få vernet bjørkeskogen på, var å gi nybyggerne i Målselv og Bardu enerett til neverløyping, mot at de angav for skogfogden hvor mange hundre never de hadde avvirket, og svare skogtiende. De fikk samtidig pålegg om å passe på at finner og kvener ikke drev løyping, og de skulle både ha rett og plikt til å ta fra dem det de måtte ha løypt ulovlig.

021

Kjøperne betalte gjerne 24 sk. for et hundre never og 28 sk. for et storhundre (120). Proprietærene i Troms tok 3 sk. i skogtiende (rekognisjon) for et storhundre, og fogden mente at det burde svares 2 sk. av hvert

022

Clara Michelsdatter

Jens Mørchs enke solgte ved skjøte 4. april 1702 til svigersønnen Hans Hanssen Normand "it Bergens Kremer= og tilligemed it Thrundhiems Borgerlig Handels-Leje Kieringøen" med bygninger og innredning, naust og båter og utestående gjeld etter mannens handelsbok - for 44 rd. Hun døde i 1723.

Hans Hanssen Normand var født ca. 1680 og var sønn av Hans Ber-svendsen som var tronheimsborger og nordlandshandler med borgerleier på Hanøy og Langenes i Vesterålen, og Anne Pedersdatter Nideros. Han ble gift med Jens Christensen Mørchs datter Anne i 1701. ~~Øg han tok borgerskap 30. april 1708~~ I noen år drev han handel "under sine venners beskyrmelse" som han selv kalte det. Uvisst av hvilken grunn ble det vanskeligheter med å få tatt borgerskap. Han klaget så til stiftamtmanden. Tre ganger hadde han vært forgjeves på Råd-stuen for å få borgerskap, men det ble vegret ham, enda han var borger~~sønn~~ født i Byen og gift~~e~~ med en borgerdatter, begge ætlinger av nordlandshandlere. Stiftamtmand von Ahnen oppfordret vedpåtegning på klagen magistraten til å forklare seg, men allerede tre dager etter den 30. april ¹⁷⁰⁸ ~~1700~~ fikk Hans utlevert sitt borgerbrev.

(Saltens sorenskr: Private saker pakke nr. 1)

Om Hans Hanssen Normands handel og virksomhet på Kjerringøy har vi ingen opplysninger. Som de andre nordlandshandlerne overvintret vel han i byen, og satte hver vår i mai kursen nordover til leiet. Han kom ~~med~~ nok med de vanlige varene som kremmerne førte med seg, litt mel, noen jernvarer og noe brennevin. Og til gjengjeld gjaldt det å skaffe seg fisk og jordbruksprodukter, smør, talg, huder og kjøtt. Så skulle gammel gjeld kreves inn og ny ~~gis~~ kreditt gis til dem som trengte den. Til høsten i september bar det så sørover igjen med mer eller mindre lastet jekt. Hjemme i Trondheim skulle utrederen, storkjøpmannen, ha oppgjør. Han overtok gjerne fisken til videre eks-port. En tur til Levanger marked hørte så gjerne med til nordlands-handlerenes årlige rutine - her kunne de blant annet skaffe seg de jernvarer som det var avsetning for nordpå.

024 Det ble da også fortalt at rydningsmennene reiste omkring i fogderiet til dem som hadde fått utvisningssedler, og likesom kappedes om å få i oppdrag å hogge det tømmeret som var utvist. Denne fortjenesten er deres vesentligste næringsvei, het det i 1797.

025 Tømmeret ble fraktet ut på elvebakken og fløtet ned til den såkalte «lade-plassen» nede ved sjøen. Herfra måtte så de som eide tømmeret, besørge det hentet enten med en jekt eller med store båter. Flere tømmeriere slo seg gjerne sammen for å gjøre transporten mest mulig lettvent og billig.

026 Malangsfossen var den største hindring for transporten av tømmeret fra skogene ovenfor. Det er fortalt at de som kjøpte tømmer i Målselv i gamle dager, fikk et lite avslag for slikt tømmer – såkalt «fossmon». Nedenfor fossen ble tømmeret gjerne bundet sammen i flåter, som så ble fløtet videre nedover elva. I slike flåter kunne det også fraktes videre, helt til Tromsø.

027 Det tok tid å bygge opp et forholdsvis sikkert næringsgrunnlag for en familie. Trass i tungt og seigt slit gjennom lange arbeidsdager var ikke åker og eng skapt i en håndvending, og det tok år å ale opp en buskap som kunne gi en skikkelig avdrått. Det som berget rydningsmennene gjennom den første vanskelige tiden, var nok den føde som de kunne skaffe seg direkte fra en forholdsvis urørt natur. Til sist var det vel den som holdt liv både i folk og fe. Vinterfôr til dyrene fant de i skogen, på myrer og i fjellet. Her kunne de også sanke bær, ikke minst moltebær som var en viktig vitaminkilde og kunne holde skjorbuken borte. I skogen var det rikelig av småvilt, hare, rype, storfugl. Beveren bygde i alle tverrelvene. Jakt og fangst av vilt gav et rikelig tilskott til levemåten. Det samme gjorde laksefisket og fiske i bekker og vatn.

028 Jordbrukerne i innlandsbygda Målselv skulle være pionerer som kunne vise nordlendingene at det gikk an å satse på jordbruk, og lære dem å dyrke jord på en fornuftig og skikkelig måte. Det mente iallfall de embetsmenn som ivret for innflytting av bønder sørfra. Foregangsmenn ble de vel også, selv om det tok sin tid før deres jordbruk fikk noen merkbar virkning på jordbruket i nabo-bygdene.

Men samtidig oppdaget nok også mange av bøndene at sjøen kunne være god å ty til som gavmild matkilde. At helgelenderne ville fortsette som fiskerbønder også etter at de kom til Målselv, er forståelig. De var fra unge år av vante til fiskerlivet. Derfor hadde de vel også valgt å slå seg ned så nær sjøen som mulig. De søkte til vinterfisket i Lofoten, etter hvert også til Finnmark og til sommerfisket i de nærmeste fiordene, seifiske og

Det var sjelden at en nordlandshandler greide å skape seg noen betydelig formue. Praktisk talt alle måtte søke utredning hos de pengesterke kjøpmenn i byen , som selvsagt skulle ha sin gode for-tjeneste. Deres klienter i Nordland hørte oftest til de fattigste lag i en stort sett fattig befolkning. De som var såpass ved makt at de greide å holde ved like kreditt i Bergen , måtte helst stille seg slik at de ikke mistet den. Og da kunne de bare i liten grad bli kunder hos nordlandshandlerne. Omførselshandelen betydde ~~faktsk~~ derfor svært mye for ~~kremmerne~~ kremerne. De kunne ikke sitte i ro på sitt leie , da ble det smalhans. De måtte søke til ledingsbergene - mar-kedene , noe de hadde lov til, og i sine båter hjemsøke fjorder og øyer der folk bodde. Det ble ofte forbudt, men i praksis var det ikke mu- lig å få stoppet den trafikken. ~~Bergene~~ Kremmerne hevdet at de måtte ha rett til å ~~søke å få~~ kreve inn gjeld hos sine skyldmenn. ~~At de~~ unngå at de også samtidig sørget for at de samme skyldmenn ~~stiftet~~ fikk nye for- syninger , helst kanskje fra kramkistene som ~~de førte~~ alltid stod i kremmerens båt og fristet med sitt brokete innhold. Dermed ble det stiftet ny gjeld som i sin tur skulle kreves inn neste år.

Typisk for kremmernes nordlandshandel var det at hele familien deltok i den - mann, kone og barn - alle var de med på handelsferdene, og alle tok del i det daglige strev for å skaffe seg det utbytte som de skulle leve av resten av året. Imens stod ~~by~~ husene i byen tomme. Til tross for de hyppige barnefødsler tok konene sin fulle del av ar-beidet. De ble sjelden eller aldri tilbake i byen, hvordan det så stod til med dem. Det var mange nye verdensborgere som så dagens lys på borgerleiene nordpå .

Nordlandshandlerne ble gjerne kalt tremånedsborgere , fordi de skulle være nordpå tre måneder i sommerhalvåret. Stundom kunne det nok hende at det drog ut med sørreisen, men man ønsket nok helst å være i byen før høststormene satte inn for alvor. Ellers kunne det bli deres siste reise.

1a
Rossvoll ble vårvinteren 1804 begravet i Vågen, der han døde av soft. Helgelenderen Nils Jakobsens svigersønn, østerdølen Ole Tollefsen Moen hadde både torskegarn og sildegarn og en fembøringsbåt med segl og tilbehør.

Også mange av dølene sørfra våget seg i fiskerbåten, enda de ikke hadde vært på sjøen før de forlot Trondheim på reisen nordover. Vi hører at Ole Lassesen Fagerlidal var med på Lofotbåt fra Sørreisa. Og om Ole Gulbrandsen Bråndskognes opplyser militære ruller at han var sjøvant. Det har sikkert vært en tung tørn for disse innlandsbøndene å venne seg til fiskerlivet, men nøden drev dem. Så mange Lofotturer ble det vel heller ikke.

76
030

Stedsnavn.

Nybyggerne kom til et folketomt område, men ikke til et absolutt ukjent land. Tømmerhoggerne fra sjøkanten, især de som bodde i indre Malangen, var godt kjent oppover i dalen til strøket omkring Malangsfossen. Og reinsamene, som hadde sin årlige ferdsel langs fjellstrøkene fra Kjølen til havet, hadde vandret gjennom disse områdene i generasjoner.

031

Det fantes derfor fra gammelt av en del stedsnavn, som innflytterne snart fikk rede på hos bumennene i Malangen og hos de flyttsamene som de etter hvert kom i berøring med.

032

Navn av norsk opprinnelse var naturligvis i mindretall og ble færre jo lengere inn i landet man kom. Elvenavn som Målselv¹⁾ og Malangselva og fjellnavn som Mårtind, Istind og Vassbruna og gårdsnavn som Målsnes og fra nyere tid Hollendernes var norske. Dessuten var det nok allerede før innflytterne kom, i bruk hos bumennene flere stedsnavn av samisk opprinnelse, men i en norsk form. Men siden vi ikke kan støtte oss til skriftlige kilder fra eldre tid, er det ikke mulig å si hvor mange av dem som kan ha vært i bruk blant de norsktalende bumennene før innflyttingen. I de tingsvitnene som major Schnitler tok opp i 1743 er en del stedsnavn oppgitt, men i samisk språkform – som f.eks. Aisejok=Andselv, Moike=Mauken osv.

033

1) Målselv ble gjerne kalt «Månselv» – en gammel uttaleform som faktisk har vært i bruk til vår tid. Den skyldes det språklige fenomen som filologene kaller dissimilasjon. På grunn av den påfølgende l i elv endres den første l til n. Skriftformen «Monselv» ble ellers lenge brukt av enkelte i offentlige brevskift.

034

1 e
Mange samiske stedsnavn – først og fremst navn på markante, sterkt fremtredende og langt synlige steder eller steder av vid utstrekning – som navn på fjell, dalstrøk, vatn og elver – ble tatt opp av nybyggerne og ble en del av deres daglige navneforråd, svært ofte i en noe forvansket form. Det gjaldt

035

036

Høsten 1745 kom Hans Hanssen Normand sent av gårde fra Kjerringøy. Med på jekta var kone og barn - en sønn Jens Mørch og en datter. var med som passasjerer Elen og Kirsten Meldahl. Deres mor Dessuten fulgte to døtre av presten Ole Meldahl i Bodø, som var død bodde som enke på Alstad i Bodø sogn ~~xxxxxx~~ Gidsken Kirstine Juel. De hadde med seg eiendeler ~~xxxxxx~~ var til en betydelig verdi, så det ~~skulle~~ rimeligvis tale om flytning (Salten tingb. 7-75^b) ~~haveteng~~ sørover. ✓ Håseter på jekta var ~~Nils~~ Eriksen og Peder Gundersen. Om det var flere som fulgte med fartøyet, vet vi ikke. Fredag 22 oktober var jekta utenfor Ørlandet. Det kom på et fryktelig uvær, og ved Garten mellom Smerlingen og Galten ble Kjerringøy-jekta slått i stumper og stykker. Alle som var med, omkom. Bare liket til Anne Mørch ble funnet.

Det var flere jekter i følge da uværet kom på dem, og flere enn ble havets rov. Kjerringøy-jekta ~~da/hå/førlist/xxxx~~ Blant dem som var med, var Festvåg i Vågan trondheimsborgeren og nordlandshandleren på i ~~xxxxxx~~ Hans Ulrich Frey og kone Anne Toresdatter og husstand. ~~xxxxxx~~ De berget seg opp på et skjær med skippåten og kom med nød og neppe fra det med livet. Men 40 mennesker omkom den dag utenfor Ørlandet. Konen Anne, datter av nordlandshandler Tore Pedersen på Helnes i Steigen, hadde seilt på Nordland i 60 år, fra hun var småjente og siden med sin første mann Jens Nielsen Mørch i 16 år og med sin annen mann i 20 år. Hans Ulrich Frey hadde selv lidd stor skade på sjøen tre ganger. Etter denne ulykken hadde de fått nok. De oppgav nordlandsbruket, forsøkte ~~seg~~ en tid som fastboende borgerfolk i Trondheim, ^{å ernære seg} men flyttet så til Lofoten. I 1754 søkte Frey om å få kjøpe Finneset i Vågan. I et tingsvitne som ble opptatt to år senere, het det : "A+ Sr. Frey og hustrue opholdt sig her i Landet af følgende aarsager, nemlig at for nogle aar siden da de om høsten rejste til Tronhiem var i en overmaade stor sœnød, og nogle fartøyer med 40 mennisker i, for-gik ved siden af dem, og icke en sjæl blev biærged, blev saa altereret at de siden ikke torde paatage sig at rejse aarlig til Tronhiem, men strax soldte deris jægt, og der efter i deres høye alderdom har op-holdt sig her i landet for ved en liden handel at ærhværve deris nød- tørftig ophold."

Vi må anta at det også har eksistert en hel del samiske navn på lokaliteter av begrenset omkrets langs reinsamenes flyttveier uten at de har kommet til nybyggernes kunnskap. De er for lengst gått tapt. 037

77

Den første gruppe av nyskapt stedsnavn etter koloniseringen var navnene på rydningsplassene. Rydningsmennene ville nok gjerne ha navn på de boplassene der de skulle legge ned sitt livsverk, og myndighetene trengte også disse navnene til innføring i skattemanntall, jordebøker og matrikler. Det tok da heller ikke lang tid før vi møter dem i skriftlige kilder i samtiden. Rossvollgårdene hadde fått sine navn allerede i 1790. Og ved undersøkelsesforretningen sommeren 1793 hadde samtlige 15 rydningsplasser fått navn.

Gårdsnavnene i Målselv kan vi dele i tre grupper: 038

- ↓
1. Oppkallingsnavn. ↓ Rydningsmennene kalte sine nye bosteder opp etter gårder som de kom fra eller hadde tilknytning til.
 2. Nylagete navn – ofte i stil med de navn som var vanlige på embetsmenns og byborgeres landsteder og løkker.
 3. Navn som var der før rydningsmennene slo seg ned, eller var naturgitte.

De første oppkallingsnavn ble gitt av rydningsmennene fra Rana. De kalte gårdene sine Rossvoll og Finnbakken etter gårdene av samme navn i Rana. Og Lasse kalte sin gård for Fagerlidalen etter den rydningsplassen han måtte forlate i Øyer. Ellers synes det som om denne skikken ble mere vanlig i senere tid. Da får vi en rekke gårdsnavn og senere også bruksnavn som er oppkalling av gårder i den bygda brukeren kom fra eller der hans slekt hørte hjemme – som f.eks. Møkleby, Myre, Neby, Skjold, Messelt, Tillermoen, Vekve osv. 039

De nylagede navnene skiller seg klart ut fra de andre. De er mere pompøse og romantiske og er laget etter tydelig modell av navneskikken i de høyere sosiale lag. Det er derfor mest sannsynlig at embetsmennene har stått fadder til disse navnene. Når det gjelder navnene på de eldste plassene, ligger det nært å gjette at Holmboe har vært med og bestemt navnene eller foreslått dem. Rydningsmennene ville neppe ha funnet på å gi plassene navn som Broderstad, Frydenlund og Fredriksberg. Det er innflytterne fra Vefsn som får slike storartede navn på plassene sine, og om dem vet vi at de stod i stadig kontakt med Holmboe. Brødrene på Broderstad hadde til og med vært i hans tjeneste. 040

Også andre navn av samme type er det grunn til å mistenke embetsmennene for å ha vært med på å lage. Det gjelder navn som Olsborg på Ole Bardonens gård og Gullhaven¹⁾ senere Gullhav. Når plassene ble kalt opp etter rydningsmannen av bøndene selv, ble det navn som Nilmoen, Tøllv. 041

1/10

11

Hans Hanssen Normands bo ble vurdert til 1037 riksdaler , men gjelden var på hele 962 riksdaler , så det ble lite å arve for ekteparets slektninger. Våningshuset i byen var taksert tor 180 rd.

Husene på borgerleiet på Kjerringøy var , som de også gjerne var på andre kremmerleier , nokså beskjedne. Stuelånet ~~xxx~~ var 10 alen langt og 9 alen bredt og bestod av en stue med to par vinduer og et lite kjøkken og et loft ovenpå med et par vinduer. Det var bordkledd på 3 kanter. Et annet lån 16 x 9 alen bestod at et ildhus og ~~xxxxx~~ to små buer. Ellers stod et gammelt naust på plassen 12 x 6 alen og to skjåer , 9 x 7 alen og 4 x 4 alen.

Siden hele kremmerfamilien var ~~klitt~~ omkommet ved forliset, måtte Kjerringøy kremmerleie selges. Borgeren Sevald Olsen på Havn i Tøtta bød 70 riksdaler for leiet, og arvingene bad om at skifteforvalteren måtte gi ham skjøte. Men så bød borgermester Hans Hagerup på vegne av prestesønnen Jens Meldahl 150 rd. Og han fikk skjøte 26. april 1746. Men han så seg ingen utvei til å drive handel der , og allerede ved skjøte dat. Bergen 3. oktober 1747 overdrog han leiet til borger og kjøpmann i Bergen Benjamin Angell. Han satt som eier av det i fem år. Ved skjøte av 14. aug. 1752 solgte han den til Johannes Staalenius Bernhoff for 188 riksdaler.

Johannes Staalenie Bernhoff var født i 1724 og var sønn av løytnant senere kaptein og sjef for Eritsfjordske kompani Christopher Salomon Bernhoft død 1736 og hustru Inger Catharina Myhre død 1769. Han valgte først den militære løpebane og var i fem år ca. 1742-47 korporal ved Eritsfjordske kompani i Romsdal under kaptein Conrad Henrich Eckleff. I det pass som han fikk ved avskjeden av oberst Mangelsen, het det at ~~han~~ ^{hadde} sig alle forefaldne Krigs Occassioner, og hvor hand har været commenderet, saaleedes forholdet, som det een ærekiær Under Officier i alle maader Ejgner, Sømmer og Wel anstaaer".

Endelig får vi en rekke naturbetegnende stedsnavn. Somme av dem har vel vært der før rydningsmennene kom. Det gjelder navn som Brandskognes, Fleskmo (antakelig sammensatt med et bekkenavn: Fleska), Moen (i eldre tid både kalt Frydenlund, Takelvmoen og Nilsmoen). 043

78

De nylagede, «offisielle» navnene, som fikk sin plass i offentlige dokumenter og ble innført i grunnbøkene, ble ikke alltid brukt i daglig tale. Kanskje følte de iblant litt for høytidelige. I mange tilfelle lå der fore visse «hverdagsnavn», som skulle vise seg å være svært seiglivede. Det tok tid før de offisielle navnene slo igjennom. Lenge ble Olsborg kalt Takelva, enda lengre var daglignavnet Andselva i bruk om gården Fagerlidalen. Fagerli ble kalt Lia, av folk fra sjøkanten gjerne Andselvli. Bjørnstad ble kalt Kjerkeslia. Det var ingen som kalte Kaldhølet for Grøtte eller Kjelvelvnes, heller ikke Sammølmoen for Heimdal. Først i senere tid har vel matrikkel-navnene trengt igjennom også i daglig tale. 044

Td

På den enkelte gård, innmark og utmark, grodde så etter hvert frem en mengde stedsnavn. De var nødvendige fordi det ble behov for å ha faste navn på de ulike lokaliteter, slik at både gårdens folk og etterhvert også alle i grannelaget hadde de samme navn på de samme stedene. Mange av disse navnene var naturgitte som f.eks. Rundhaugen, Stormyra, Storslåa, Rusta. De kan ha blitt til i forbindelse med bruken av stedene eller på grunn av visse hendinger som har funnet sted der som f.eks. Setra, Slåtthaugen, Vassbekkdalen, Kvannlia, Nattmålshaugen eller Utrapet, Hestbekken, Mærrakjønna og lignende. Flere av disse navnene ble siden bruksnavn. 045

I innmark og nærmeste utmark fikk med tiden hver eneste eke og en vrimmel av lokaliteter, bakker, dalsøkk, skogholt, bekker, steiner osv. sine egne navn. Mange av dem ble nok gitt av gjetere, av vedhoggere og slåttefolk. Slike navn fikk ikke alltid så langt et liv. De var vesentlig brukt av gårdens folk, og når det kom nye folk på gården, falt de bort dersom de ikke var blitt hele grendas eiendom. Vi kan stundom se det av gamle skjellsforretninger. Ikke så helt sjelden er der oppgitt stedsnavn som nå ikke lengere er i bruk, og iblant kan det være vanskelig å vite hvor stedene har ligget. 046

1 + 7

2

Samliv og samvirke.

Vi vet lite og ingenting om samliv og samvirke i yrke og helg i det eldste, grissgrendte samfunnet i skogbygda. Så langt som det var mellom bustadene, var det ikke råd å fare til naboen etter hjelp i en snarvending. Den enkelte nybyggerfamilie måtte først og 047

Det het i passet at Bernhoff hadde søkt avskjed fordi "hans sin Lycke paa anden maade agter at søge". Det var hos morbroren Niels Myhre at han ville "søke lykken".

Niels Myhre var sønn av sogneprest til Sunndal ~~Mikael~~ Johansen Myhre og Sara Christophersdatter. Han var først byfoged i Bergen i 17 år, men ~~ble~~ mistet stillingen fordi han ikke leverte sine regnskaper innen rimelig tid, og satt en stund i gjeldsarrest. Hans kone Eberhardine Elisabeth Engelstofte hadde i unge år vært i kongelig tjeneste ~~som kongelig~~, og som kongelig "domestique" = tjener hadde hun nok ~~skaffet~~ seg forbindelser ved hoffet. ~~Da~~ Hun drog ~~derfor~~ til Kjøbenhavn og fikk utvirket at mannen ble løslatt så han selv kunne dra til kongens by og tale sin sak. Det endte med at han, etter å ha ~~gjort~~ klarert sitt forhold som byfoged i 1744 ble utnevnt til foged i Salten.

Han kom til et distrikt ^{hvor} ~~der~~ de lokale embetsmenn lenge hadde levd ~~at~~ i bitter innbyrdes strid, der prestene i Bodø hadde vært sterkt engasjert. Han fikk oppleve harde sjøreiser, særlig en Bergensreise i 1745, som ga hans helse en varig knekk. Også i det nye embete ble det vanskelig å få regnskapene av gårde i rett tid. I Bergen fikk han tak i en ung dansk mann med gode vitnemål. Han het Lauritz Sæbye, og Myhre ~~var~~ trodde nå at han hadde funnet så bra en mann til å være hans fullmektig at han søkte om at han måtte få ^Sekpektanse på embetet. Det avslo Rentekammeret, og Myhre fikk bittert erkjenne ^{han} at, som han selv sa, hadde ~~han~~ "fødd en øgle i min barm". Det ~~kom~~ åpent brudd mellom dem, og Sæbye som slo seg ned som en slags ~~prokurator~~ i Salten, prøvde ved en hver anledning å komme fogden til livs. Det kom ved flere anledninger til stormende oppgjør mellom dem i retten.

Johannes Staalenii Bernhoff ble en ~~slags~~ fullmektig hos sin morbror, og etter som dennes sykелighet tiltok, fulgte Bernhoff ham på tingbeiser og andre embetsreiser.

79

drog de oppover elva, og det var gjøingen fra buhunden i Andselva som satte dem på rett vei. Når de skulle oppover fra elvebakken, måtte de gå etter blinkete trær, for skogen stod så tett at det kunne være uråd å finne frem.

048

Skulle man ut på langferd – til handelsmann eller øvrighet – drog man helst ikke ut alene. Da de øverste nybyggerne skulle hente korn – det sies både at ferden gikk til Lauvøya i Steigen og til Trondenes – slo Lasse, eller kanskje var det sønnen Ole, seg sammen med mågen Gulbrand Brandskognes. Det ble en lang og slitsom tur. Først gikk de til Sørreisa og tenkte å få låne båt der, men det lyktes ikke, og de måtte gå rundt alle fjordene, men alle steder fikk de avslag når de bad om å få låne båt. Først da de kom til Eide på andre siden av Målsneshalvøya, fikk de endelig tak i en båt. Så var det å ro de mange mil etter kornet. De rodde så med det til Hollendernes, satte sekkene i land og rodde båten tilbake til Eide. Men så måtte de gå hjem etter kjelke, for det var i februar-mars, og så kunne de endelig dra kornsekkene hjem.

049

For de helgелandske innflytterne falt det sikkert lettere å holde seg i forbindelse med hverandre. Både i skogsdrift og i tømringarbeid arbeidet de sammen, og til lofotfisket skipet de seg vel på samme båt.

050

Ellers levde nybyggerne i det hele under de samme vilkår. De var lenge like fattige. De førte den samme kamp mot en gjenstridig natur, truet av de samme onde makter, uår og misvekst, sykdom og sult. Ut av slike forhold måtte det uvilkårlig vokse frem en samhörighet eller, som vi nå ville kalle det, solidaritet.

051

Det betyr ikke at det ikke kunne forekomme enkelte mislyd i den ellers fredelige bygd. Det sørget især overhodet for storfamilien fra Rana for. Jon Hanssen tilhørte en slekt som var kjent for sin stridbarhet, og han hadde selv vært borti mye strid mens han ennå var bosatt i hjembygda. I domspremisene i en slagsmåls sak mot ham og en annen oppsitter på Finnbakken i 1762 kom sorenskriveren med det hjertesukk at de to karene «følger deres avgangne fedres fodspor udi deres levemaade med uenighed og slagsmaal». Heller ikke i den nye tilværelse på sine gamle dager greide Jon å holde fred. Han kom i en årelang konflikt med Christen Nilsen Rossvoll. Jon hadde gått så vidt som å si at Christen hadde tatt livet av konen sin, Rakel. Beskyldninger og motbeskyldninger førte selvsagt partene til retten, men det endte med forlik på de vilkår at Christen ikke skulle gjøre mere med saken så lenge Jon ville være fredelig og holde enighet, som det het. Så fredelig ble nå ikke den gode Jon. Sorenskriveren førte han en lang og bitter strid

Vel hadde menigmann ennå stor age for kongens representanter, enten det nå var selveste amtmannen ~~eller foged og skriver~~ som de helst bare fikk se når han møtte opp på tingene, eller foged og skriver som de langt oftere fikk føling med. Og ~~også~~ deres tjenere - eller hovmenn (håmenn som de gjerne ble kalt)-fikk nok også nyte godt av den respekt som allmuen viste øvrigheten.

Men despotisk makt kunne ingen øvrighetsperson lenger utøve. Det fantes atskillig av opposisjonstrang og motsigelseslyst blant de gode bønder. ~~En~~ En og annen opprørsk sjel ville det ^{dessuten} alltid finnes, og de hadde ikke sjelden en viss evne til å få andre med seg. Det fikk kanskje især fogden merke, fordi han som skatteoppkrever og retts- håndhever lett kom ~~opp~~ opp i situasjoner som kunne gjøre ham både upopulær og hatet, ^{både forskyldt og uforskyldt} stundom uforskyldt, ~~men også som forskyldt~~.

Fogden Myhre var ikke så stridbar og pågående som hans forgjenger "sølvfuten" Søren Randulff, men heller ikke han unngikk konflikter. Han fikk stridigheter både med standsfeller og ~~også~~ med selvbevisste bønder. Da han skulle innføre visse regler for skogsdriften i Saltdalen, kom det til det rene opprør mot ham. Og også ved andre anledninger fikk han merke at det kunne finnes stridviljer ⁱ mellom hos de almuesmenn som lov og forordninger ble påbudt lydighet mot lovens håndhevere.

En episode som inntraff på gården Fjære i 1747, der også Bernhoff var til stede, røper at den "mandhafte" krigsmann ennå ikke hadde lagt vekk sine militære vaner, og at han kunne ha vondt for å tøyle sitt hissige sinn.

Det lå fra gammelt av et laksevarp under Fjære. Det hadde lenge ligget ubrukt, og fogden hadde nå budsendt de 16-17 oppsitterne på gården til møte ved sjøen lørdag 13. mai. Her fikk han så utpekt hvor varpet hadde ligget ved en holme ut for landet, og han fikk besiktige elva der laksen gikk opp. Fogden ~~hadde~~ forklarte så at han kunne tenke seg å ta opp varpet. Til det svarte en av ~~en~~ bøndene, Anders Steffensen, at han visste ikke om han kunne tillate det før

Hans Nielsen Hauge

Nybyggerlivets påkjenninger.

Har vi vondt for å sette oss inn i det kroppslige slit som nybyggerne måtte døde, er det kanskje enda vanskeligere å leve seg inn i den sjelelige påkjenning som livet i ødemarken førte med seg. Det kunne ha ulik virkning på de ulike mennesker. Helgelenderne var vel på mange måter heldigere stillet enn de som kom fra Sør-Norge. De hadde slått seg ned i utkanten av tidligere bosetning og ble på den måten ikke så fullstendig avstengt fra samkvem med andre. De utgjorde en ganske stor slektskrets. De var vant til mørketid og nordnorsk klima, og mennene kunne hver vinter treffe sambygdinger og være sammen med dem i Lofoten.

Annerledes var det for de familiene som kom sørfra. De var uendelig langt borte fra slekt og venner og vante forhold. I sine nye hjem måtte de lenge leve med svære, veiløse avstander til nærmeste nabo, i en ukjent natur og med uvant sterk skifting i døgnrytmen etter årstidene, en sommer uten natt og en uendelig lang vinter med to solløse måneder. De fikk sanne nordlandsdikerens ord: «Hvad vinteren andet enn idelig natt» – og han hadde aldri kommet lengre nord enn Helgeland. Her oppe i Målselvdalen var vinternatten enda mye lengre. Tungt slit gjennom en lang dag kunne holde urolige tanker borte, men gjennom en lang mørketid ble arbeidsdagen ute heller kort, og med lyset fra et åpent ildsted som eneste lyskilde innendørs var de tvunget til lange tiders uvirksomhet. De fikk tid nok til å ta inn over seg alle tunge tanker, hjemlengsel, frykt for morgendagen, for alt som kunne hende dem som bare hadde seg selv å stole på i legemlig og sjelelig nød og fare. Der var ingen lege eller prest som kunne hjelpe dem og trøste dem.

Vi har ingen personlige vitnemål bevart. Brevskrivning kom selvsagt ikke på tale. Men vi har en beretning som viser at nybyggerlivet og kampen for tilværelsen også var en sjelelig påkjenning som det skulle åndelig styrke til å overvinne. Den finnes i «Tromsø-Tidende» 1844 og i forkortet form i Magdalene Thoresens bok: Billeder fra Midnatsolens Land.

002

003

Fogden ~~svarte~~ fremholdt fikk snakke med sin landdrott. ~~Fikk det svarte fogden~~ at kongen eide den største part i gården , og han hadde i mange år gått glipp av den avgift som han burde ha av laksevarpet. Deretter begynte han å forhandle med noen av oppsitterne om de ville sitte i varpet denne sommeren til en prøvedrift, enten på part eller for ukebetaling , men alle unnslo seg.

Nå grep en av mennene, Jakob Larsen, inn og erklærte at han kunne ikke tillate at noen brukte varpen , som han og de andre betalte skatt av. Fogden svarte at bøndene betalte skatt av jordene og ikke av varpen. Han fikk senere tingsvitne om at han hadde talt ~~med~~ "udj ald venlighed og sagtmodighed", men Jakobs innblanding har nok ergret ham for han bad Jakob holde munn med sitt uvettige snakk. Nå var den gode Jakob øyensynlig en hissigpropp. Johannes Bernhoff gikk bort til ham, klappet ham på skulderen og sa: ~~Gjør~~ "Gjør deg ikke uvettig, mann," mot fogden. Men Jakob gav seg ikke så lett. Han knyttet neven mot Bernhoff og ropte : Nå er det like før jeg driver til deg i kjef-ten ! ~~Det var~~ Men Slik oppførsel kunne ikke tales. Bernhoff vendte seg til fogden: Jakob Larsen byr meg hugg, lån meg stokken din . Det ville ikke fogden, men han gikk selv bort til Jakob og spurte om det var sandt at han bydde hans folk juling. ~~Men heller ikke~~ ~~ikke~~ Da så Jakob fremdeles viste seg kort og stuss, gav fogden ham et rapp med stokken. Dermed gikk Jakob inn på livet av ham og ropte til de andre: Hvor er di kara ? Fogden vekt tilbake, men Bernhoff tok til sin kårde , ~~som han trakk~~ og trakk den halvveis ut av skjeden. Fogden , som forstod at dette kunne bære galt av sted, bad ham holde inne med slikt. Derpå vendte han seg til de andre bøndene og bad dem gi ham et endelig svar. Noen av dem sa da at de selv ville bruke varpen siden de hadde not. Og fogden svarte : Vil I selv dend bruke da Gud give Eder dertil løkke, og om I behøver salt, skal jeg derudi assistere Eder, siden jeg ikke vil betage nogen almuesmann retten til varpen så lenge kongen nyder sin rettighet. Så skiltes de i all fredelighet , heter det i tingsvitnet. Men for den hissige Jakob Larsen ble det nok et etterspill.

81

til et Træ, og, da Aftenen frembrød, udspændte han sit Baadseil, hvorunder Familjen tog Nattehvile. Senere ryddede han paa samme Sted og byggede Huse; thi i Skoven, som var tæt ved, fandtes de dertil fornødne Materialer. Da Vinteren frembrød, havde han faaet istand en liden Stue eller rettere Bod, der dog var saapas, at han havde Ly for sig og sin lille Familje, og en Gamme for sin Ko, samt Foder til denne af de Græs, som var at erholde mellem Buskerne; men i Vinterens Løb styrtede Koen, da den var uvant med det slags Hø, han havde høstet af udyrkede Marker, hvilket man kalder Vildgræs eller Døgræs. Foraaret kom, og Marken grønnedes; men han havde ingen Kreature, der nu ellers kunde selv tage sig Næring og være til Nytte. Han forsøgte da atter om Hjelp og fandt ogsaa samme ved hos Beboere i Mallangen at blive betroet et Par Melkekjør; men nu tiltrængte han ogsaa en Hest, som han der ikke kunde erholde; omsider reiste han til Tromsø og fandt der en Ven, som ikke alene bidrog til at han paa en Tids Henstand med Betalingen erholdt en Hest; men tillige var ham behjælpelig i at føre den over Sundet; han red derefter ½ Mil til Gaarden Berg og fik derfra Baad over Fjorden til Balsund, tog Veien mellem Fjeldene til sit Hjem i Molselven og fortsatte sin Gårdsdrift, nemlig at rydde og dyrke Jorden etc. Da han tillige var en god Skytte, vandrede han undertiden om i Skoven, især for at udrydde Skadedyr, fornemmelig Bjørne, som huserede i Eggen. Han traf ogsaa en af disse og nedlagde ham ved sin sikre Haand og Rifle paa Stedet, men blev meget forundret og mismodig ved at se Bamsen atter reise sig og slæbe sig hen til en i Nærheden værende Myrsump eller Muddervand, hvorudi den vadede et Stykke og siden sank, saa at Skytten ikke mere fik ham at se. Om Vinteren styrtede atter hans Kreature tilligemed Hesten – nu var han skilt med alt, hvormed han skulde hjælpe sig. Næste Sommer foretog han atter Streiftog med Børsen paa Nakken og kom en Bjørn Skudnær, som han ogsaa skjød. «Nu», tænkte han. «skal jeg dog faa Nytte af denne», men Nei! ogsaa denne Kup slog ham feil; thi den halvdøde Bjørn hinkede hen og styrtede sig i Elven, som var nærved; Strømmen førte den i Hast nedover den bekjendte Storfos, og saaledes var Byttet tabt; thi den knustes mod spidse Stene i Faldet, og, da den senere fandtes flydende i Elven, var Skindet i Filler. Tungsindig over saa mange feilslagne Forsøg til Næring og Forsorg for sin kjære Familje som ny Begynder og allerede Debitor til Forskjellige, nedstemtes hans Mod, og han faldt hen i Graad og Bekymringer. Manden, som nu er død, har selv fortalt denne Tildragelse og tillagde: «Nat og Dag var jeg tungsindig, men tabte dog ikke min Tillid til Gud! Min brave Kone trøstede mig stedse og haabede fast, at den Skade og de Ulykker, som hidindtil var rammet os, vilde Gud sikkert oprette for os igjen, vi skulde begge stræbe og arbejde.» Næste Aar mistede de ingen af de Kreature, de paa Nyt havde forskaffet sig, disse trivedes og formerede sig, og Fodret blev bedre og bedre efter hvert, som de dyrkede Jorden. Disse brave Ægtefolks Flid og Stræbsomhed blev velsignet med Velstand; de fyldestgjorde Enhver og gav Gud Æren.

005

006

17

I denne endeløse kamp mot en umild natur og mot mismot og tungsinn søkte nybyggerne naturlig tilflukt til sin gudstro og den hjelp som deres kristne barnelærdom kunne gi

007

Om sitt opphold hos morbroren gav Johannes Bernhoff denne forklaring til hans ettermann :

"Det navn Hr foged behager at give mig som afgangne fogdens fuldmægtig, bær jeg meget uskyldig, Dog kand Hr fogden dertil gandske vel være anlediget, siden jngen anden ved hans sidste leve tiid eller efter hans død fandtes. Jeg har opholdt mig i en tiid af 5 aar i sal: morbroders afgangne fogdens huus een tiid som i besøg, da jeg tillige stoed som under officier ved eet af de Trondhiemske regimenter hvorfra jeg efter een tiids forløb af 3 til 4 aar paa ansøgning er bleven demiteret. Da jeg forestillede mig at kunde blive ernæred ved fiskerier og landsens brug her i Nordland, hvilken jeg hidtil har bunden mig til , og i dend øfrige tiid for disbædre at subsistere som et ungt menniske og fattig barn, nødt ophold til mad od dricke i min sl: morbroders huus, for hvilken jeg tillige har ført et lidet søebrug. I ald dend tiid jeg har været i huuset er alterneret, da med een, da med en anden fuldmægtig , til nu paa ~~det~~ sidste ~~da~~ hand ingen havde, har jeg til deels naar hand selv med svaghed var behæfted, rejst udj adskillige forretninger ..."

sømt i Lenvik. Vi ser også av hans konfir-
mantlister at han har gjort seg umake med å
lære konfirmentene å kjenne, både når det
gjaldt kunnskaper og personlige egenskaper.

013

Vi vet ellers lite om Gunner Bergs person-
lige forhold til kristendommens trosinnhold
og dogmelære. Hans hovedinteresse utenom
den praktiske prestegjerning var historie,
særlig geistlig personalhistorie. Såkalt opp-
byggelig, religiøs litteratur skrev han ikke.
Hans mange betenkninger og innberetninger
er preget av hans gode forstand og humane
og skjønnsomme innstilling. Men religiøst
sinnelag vitner de ikke om. Derfor stod han
også helt uforstående overfor de åndsstrøm-
ninger som brøt seg frem på denne tid, og
som også skulle få betydning for mange men-
nesker i hans eget prestegjeld.

014

Det var nemlig skjedd noe i de nye byg-
dene i Målselv- og Bardudalene.

Hans Nielsen Hauge hadde begynt sin
fremgangsrike religiøse vekkelse i 1796 og
hadde vunnet stor tilslutning rundt om i
bygdene i Sør-Norge. I januar 1801 kom han
til Bergen, og samme sommer tok han bor-
gerskap som kjøpmann der. Vekkelsen ble
ikke bare båret frem av ham selv, men av en
skare venner og disipler. Med den sterke
forbindelse som bestod mellom Bergen og
Nord-Norge, var det bare rimelig at det hos
Hauge snart meldte seg lyst til å utvide sin
åndelige og økonomiske virksomhet også til
nordlige farvann.

015

Allerede i 1800 skal noen av Huges ven-
ner ha besøkt Senja, dersom vi skal tro
presten Gunner Bergs beretning, men da
uten å sette spor etter seg. Året etter – i 1801
– kom så en av Huges betrodde venner, Iver
Olsen Gabestad (fra Trøgstad), oppover, og
kort tid etter en annen av vennene, Ole Olsen
Bache. Og dette besøk fikk varig virkning,
først og fremst i de nye bygdene i Målselv-
og Barduskogene og i søringskolonien ved
Finnset i Sørreisa.

016

Det tok tid før presten fikk nyss om dette.
Fire år senere sendte han en lengre innberet-
ning til biskopen om «sværmeren» Hans
Nielsen Huges læres fremgang i Senja pro-
sti. Den gir et godt bilde av hvordan han
betraktet bevegelsen:

017

«Et lidet pibende Spøgelse, skrivende sig
fra Baastad Annex under Trøgstad Præste-
giæld i Smaalehnene, har Æren for at have
grundfæstet den Hanshougeske Lære i Sen-
nien, og – hvi skulde jeg dølge det? – Lenvigs
Sogn den Skam, at have givet den de første
Tilhængere. –

018

Ovenmeldte Hans Niensens Udsendte kom
recognoscerende langs Strandbredden nord
giennem Sennien, uden at finde noget Sted
at slaee sig til Roe paa. Omsider bøiede han

Den helseveike fogden ble fort skrøpeligere , og den 6. juni 1752 døde han. Johannes Staalenii Bernhoff ble konstituert i embetet i vakansen. Det var ingen absolutt misunnelsesverdige oppgave å bringe orden i regnskapene etter Myhre. Og en måned etter fogdens død brente fogedgården Jensvoll , og en stor del av arkivet strøk med. Det kom snart ut rykter om at ilden var påsatt og at ~~det~~ var brakt ut av huset en god del av fogdens eiendeler og ført bort. Den tidligere full- og ble tilsatt som aktor i den av myndighe- mektig Lauritz Sæbye viste stor nidkjærhet i denne saken. ^{ene} ~~Også Bern-~~ hoff ble beskylt for å ha vært medvider. Men den som til sist ble sikttet ~~henxende~~ som den skyldige var Myhres unge sønn Ole. For ham fikk saken en tragisk utgang. Etter flere år i arrest ~~omkom~~ han på vei fra arresten til fogedgården.

Bernhoffs konstituasjon ble kortvarig ^{for} allerede ~~for~~ ~~den~~ 17. juli 1752 ble den nye fogden Ahlert Hysing ~~tilsatt~~ tilsatt i embetet, og han overtok det før jul samme år. Da var fogden Myhres saker fremdeles i samme uorden , og selv om Hysing gikk hardt på Bernhoff for å få forklaring på de ulike postene i fogderegnskapene , var de opplysninger han fikk, temmelig mangelfulle.

Bernhoff fikk også visse vansker med å overta borgerleiet på Kjerringøy. Den nidkjære Lauritz Sæbye nærte ikke bare en varig uvilje mot sin avdøde sjef , men lot hele hans slekt bli gjenstand for sin iver etter å "rydde opp" i sakene etter fogden. Han ~~hadde~~ mente å ha funnet ut at ~~salgs~~ de forskjellige kjøp og salg av leiet bare var pro forma transaksjoner. Det var fogden som i virkeligheten hadde betalt kjøpesummen , og nå var altså leiet havnet hos Bernhoff. Sæbye ~~fore~~ foreslo for amtmannen at både Meldal og Angell burde bli pålagt å forklare seg om affæren under eds ansvar. Hvis de ikke kunne bevise at det hadde gått ærlig for seg, måtte borgerleiet bli overført til fogden Myhres dødsbo. ~~Slik gikk det nå ikke. Bernhoff beholdt eiendomsretten til Kjerringøy borgerleie.~~

Rentekammeret ~~på~~ gav undersøkelseskommissjonen ~~pålegg~~ ordre om å ta opp til gransking også skjøtene på Kjerringøy leie, og Sæbye gikk også her sterkt ut for å få avhørt vitner til transaksjonene. Men det gikk nok ikke som han hadde ønsket. Bernhoff beholdt eiendomsretten til leiet.

lære og postillenes og salmebøkernes forkyn-
nelse fra ortodoksiens og pietismens tids-
aldre som hadde preget det jevne folks kris-
tensyn. Rasjonalismens prester, som gjerne
kalte seg folkelærere, var vel heller ikke, de
fleste av dem, først og fremst opptatt av å
rydde ut de gamle kristne trosbegreper –
deres prekener var nok i høyere grad mora-
liserende eller praktisk belærende. Dermed
ble de også ofte tørre og uten evne til å gripe
og langt mindre til å trøste dem som var i
sjeelig nød. Så var det da heller ikke i
prekenen at almuesmannen fant livsinnhold,
men i gudstjenesten, salmesangen og sakra-
mentene.

Noen regelmessig kirkegang, som de var
vant til fra sine hjembygder, kunne det ikke
bli tale om for det første slektsledd av ny-
byggere. Kirkereisene til Lenvik kirke, til
lands over veiløse strekninger og til sjøs uten
selveiende båt, kunne knapt skje vinters tider.
Vi ser da også av dåpslistene og kom-
munikantlistene i kirkebøkene for Lenvik at
nybyggerne lot sine barn døpe og gikk til
alters om sommeren. De døde måtte de forsøke
å få i jorden så snart som råd var, også
om vinteren. Derfor ser vi at rydningsman-
nen Mikkell Jakobsen Fredriksbergs kone
Maren ble begravd ved Lenvik kirke 19.
februar 1801. Det må ha vært en tung og
vanskelig gravferd.

Ingeborg Fossmo (f. 1800) kunne fortelle
om kirketurene i hennes barndom. Det var
gjærne bare en stor kirketur til Lenvik om
året og da naturligvis i sommertiden. Man
rustet seg ut med mat og klær, for det var
ingen dagstur. Først rodde man til Kjerres-
nes. Derfra tok man storbåt. Hovedsmann
måtte man skaffe seg blant de mere sjøvante
nordlendinger. Stundom kunne de bli lig-
gende for uvær i Lenvik i mange dager. De
tok da inn på prestegården. Varte det for
lenge før de kom seg av gårde, deltok de i
arbeidet på prestegården, mennene på mar-
ken, kvinnene i huset. Og så var det å ta
samme veien tilbake til hjembygda.

Den religiøse vekkelse og prestene.

Prestene som betjente Lenvik soknekall i den
første rydningstid, var vel alle til en viss grad
preget av rasjonalismen. Den senere så
kjente biskop Mathias Bonsach Krogh var
prest der i 1788/89, men ble så forflyttet til
Vågan, så han fikk innflytterne knapt noen
særlig kontakt med før han kom tilbake på
visitias som biskop i 1806. Hans ettermann,
Jacob Klæboe, som var prest fra 1789 til
1792, ble også for kort tid i tjenesten til at han
kunne komme i noen nær forbindelse med de
sognebarnene som bodde så langt borte fra
kirke og prestegård.

Den neste prest, Gunner Berg, var sokne-

008

009

010

011

012

Farligere var ~~XXXX~~ nok de beskyldninger som den mistenkte Ole Myhre ~~XXXX~~ rettet mot ham og fogdens gamle avindsmann sognepresten til Bodø og titular biskop N. C. Friis. Han hevdet at disse to hadde rådet ham til å beholde de av farens effekter som var blitt reddet fra brannen. En slik beskyldning var naturligvis verst for presten, og han ~~XXXXXX~~ gjorde store anstrengelser for å få renvasket seg. Han ble da også frikjent i underretten, og ~~XXXX~~ da saken mot Ole Myhre falt bort etter ^{dennes} ~~hans~~ død, og Sæbye allerede før den tid av avgått ved døden, falt også alle bisaker bort.

Bernhoff var blitt eier av borgerleiet, men han kom aldri til å ta borgerbrev. I 1754 ~~XXXX~~ den 10. juli ble han gift i Kjerringøy med Martha Pedersdatter - til daglig kalt "Massi" f. 1731 død 1804, ^{ca.} død 1739 datter av skipper Peder Olsen, Selvær i Rødøy og Beret Johansdatter. Samme året begynte han en liten handel som såkalt Strandsitter - ~~den~~ slik handel var nå tillatt mot en liten avgift til staten på 2 riksdaler årlig.

18 skt

I flere år hadde nå Arent Mørch i Røsvik vært eneste bygdefar skipper i Folda fjerding. I 1750-årene slo Lofotfisket godt til i årevis. Mørch hadde skaffet seg to temmelig store jekter, men - skal vi tro Bernhoff - ble det et år ført 9-10 jekteladninger fra fjerdingen. Under slike forhold måtte skipperen sørge for å skaffe bygdefar til langt ~~flere~~ mere gods enn han selv kunne make å føre. Han fikk leie jekter i Lofoten og på Helgeland. Det falt dyrt for befrakterne og vakte misnøye og uvilje mot skipperen.

Våren 1758 søkte så Bernhoff amtmannen om å få holde et lite bygdefar for disse gårdene på Kjerringøystrenden: Karåsøy, Strandå, Os, Alsos, Kjerringøy, Fjær, Misterøy og Misten. Han mente at enda hadde Mørch dobbelt så stort distrikt som dette., Det hadde før vært to bygdefar i fjerdingen, ett for Sørfold og det andre for Nordfold og Kjerringøy, så det burde være plass for to igjen. Han ~~XXXXXX~~ også lovte dessuten å holde rimeligere frakt enn Mørch, nemlig 6 skilling for hver våg fisk, mens Mørch tok 8 sk. og 2 mark (32 sk.) for

begyndte at henge paa en stor Deel af Elvedalens Indbyggere, deres Stemmer sank ned i jammerlige Sørgetoner, og deres Taler afbrødes idelig af dybe Sukke. Med een eller flere af Lærefader Hagues Piecer i Lommen, som de paa Reiser og midt under Arbeidet maatte tage fat paa og indsluge noget fromt Galimathias af, troede de sig nu at være omvendte og Guds meest velbehagelige Børn.

Foruden disse andægtige Grimaser visede disse Neofyter sig tillige angrebne af en heftig Omvendelsesaand, hvormed de, ivrigere end den hidsendte Apostel, foruroligede enhver, de kom i Samqvem med. En stor Deel af disse Galskaber foregik, inden jeg fra denne mere end 3 Mile bortliggende Afside af Sognet fik Kundskab derom. Ved min Mellemkomst standsede jeg nok for en stor Deel Udbredelsen af denne fantastiske Epidemie; men den maatte lidet kiende til Sværmeriets Magt, som vilde paastaae, at jeg kunde være i Stand til at curere alle slige aandelige Syge, som desuden ved idelige Sammenkomster bidroge alt til at forvirre hverandre, og at gjøre sig værdige, om det paafordres, til en Martyrkrone for deres Troe.»

H fanatiske

Våren 1802 hadde prosten Schielderup på Tromsø sendt melding til amtmann Unmack i Alta om at Hauge skulle være kommet til Tromsø. Amtmannen gav straks fogden Krejdahl ordre om å la ham pågripe og sende fra lensmann til lensmann ut av fogderiet og amtet med brev til nærmeste fogd om årsaken til utvisningen.

At Hauge selv var kommet, var nok blind alarm, men derimot kom det rapport fra lensmann Jacob Friis i Gisund tinglag (som Målselv tilhørte) om at to personer, Iver Olsen og Ole Larsen (!), holdt «preken og forelesninger» for almuen av medbrakte bøker, og de hadde ikke vist pass til lensmannen. I samsvar med amtets ordre gav fogden lensmannen beskjed om å arrestere de to predikantene og sende dem sørover. Pastor Gunner Berg kunne siden berette at de to nok ble sendt til nærmeste tinglag, Astafjord, men sluppet fri der. Det var gudbrandsdølen Embret Pedersen Domaas som var midlertidig tilsatt som lensmann der. Iver Olsen Gabestad kom så tilbake til Målselv og var der bortimot et år, under påskudd av å tjene en av «samfunnsbrødrene».

1 l

I prestens krasse og hånende skildring av de nyvakes åndelige tilstand var det nok en kjerne av sannhet. Vi vet fra andre kilder at Hauge-vennenes vekkelse hadde fått en uheldig utvikling. Hauge selv tok avstand fra enkelte uheldige sider ved den. «Det Meste, som saarer mig,» skrev han, «er, at de, der haver opvakt Folket her, har ikke drevet de Opvakte og opmuntret dem til Arbeide; der-

9

ikke

~~ikke~~
~~nøen~~

Sin militære utdannelse fikk ~~ikke~~ Bernhoff ~~nøen~~
~~muligheter~~ ~~ikke~~ ~~nyttiggjøre~~ ~~søe~~ ikke særlig bruk
for. Fra Nordland ble bare utskrevet folk til
vanligvis
flåten. Det var lensmennene som førte de militære
rullene, men sikkert på grunn av sin militære bak-
grunn fikk Bernhoff i oppdrag å holde rulle over
mannskapet i Folda fjerding og å tilsi dem som
ble utkommandert til Fredriksvern. Det hersket
jevnt over en sterk uvilje mot utskrivningene , og
de som så seg i stand til , prøvde alle utveier
for å bli fritatt, også bestikkelser.

I 1770 var det rettet beskyldninger mot Bernhoff
for på egen hånd å ha utskrevet en ung finn Anders
Pålsen Sverrig på Lukthaugen under Røsvik og for-
kynt ham utkommando til Fredriksvern. Så skulle
han ha gitt ham fri mot en betaling av 5 riksdaler.
Amtmann Holm beordret forhør holdt i den anledning.

Ellers ser det ut til at Bernhoff trass i visse
avvik beholdt en viss tillit hos overøvrigheten.
Ved sin død kalles han prokurator , så han må ha
vært autorisert som bygdeprokurator av amtet.

hver tønne tungt gods, mens Mørch tok 2 mark 8 skilling.

Bernhoff grunn gav nok sin søknad med at en del av oppsitterne på de nevnte gårdene hadde oppmuntret ham til å skaffe seg et fartøy, fordi det ville være beleiligere for dem å seile med ham enn med Mørch. Men han hadde ikke sluttet noen kontrakt. Likevel resolverte amtmann Hagerup at ~~de~~ oppsitterne på de 8 gårdene skulle følge Bernhoffs ^{under} trusel om "tilbørlig straff" dersom de var overhørige. bygdefar. Og sorenskriveren fikk pålegg om lyse denne foranstaltning ut på første ting for Folda fjerding, og fogden ~~pålegg~~ befaling om å se til at den ble etterlevd. Mens Bernhoff ikke med et ord ble ^{måtte være} betydet at forutsetningen ~~var~~ at oppsitterne ville slutte kontrakt med ham.

Til sirstevnen i Bergen ~~15~~ samme ~~å~~ år kom så Johannes Staaenii eller 27 smale, nordlandske lester Bernhoff med sin nye jekt på 8½ kommerselester. Den bar det stolte

navn : "Den Norlandske Bjørn" - en tydelig allusjon til hans eget navn - slekten hadde da også ført en bjørn i våpenet. ^{et bjørnehode ?} ~~I 1775 fikk han bygde en ny jekt i Bergen, og kom til Bergen med den i sistestevnen samme år. Det var Ole Frantz med siden av jektebruket førte Bernhoff fremdeles handel eller ut- af Beyer" på 15½ kom lester.~~

redning av en del av bøndene i omegnen. Det ser ikke ut til at denne handelen kastet meget av seg. Etter forslag fra amtmann Hagerup kom de første gjestgiverbevillinger i 1760-årene. Gjestgiverne fikk også rett til å drive bondehandel mot en liten avgift. I 1775 kom det store gjennombrudd for slike gjestgiverprivilegier. Blant dem som ^{Han fikk det 15. april 1775} fikk slikt privilegium var også Bernhoff, for Kjerringøy med en årlig avgift på 3 riksdaler. Men både før og siden het det at han var i meget fattige omstendigheter. Han ~~xxxxxxx~~ hadde tidlig pådradd seg en gjeld som han ikke hadde lett for å bli kvitt.

Då begynte med at han lånte 400 riksdaler hos den søkkrike pastor N. C. Friis , en av morbrorens bitre fiender. De var jo kommet i samme båt da de begge ble beskylt for å ha lokket fogdens sønn til arvesvik. Pengene skulle sikkert brukes til å etablere seg med handel og jekt. Men Friis var kanskje ikke den hyggeligste kreditor. I 1762 gikk fogden Nysing , også en mann "med mange gryn" som det het, inn som hans kreditor for dette beløpet mot en årlig rente på 5 %, og

Det er grunn til å peke på at disse første Hauge-disipler kom til nybyggerkolonien på en tid da den var rammet av svære uår. Den gjennomlevde akkurat da den største påkjenning som den hadde røynt i den korte tid den hadde eksistert. Under slike forhold var det ikke lett å holde motet oppe. En forkynnelse som sterkt fremhevet «det ene fornødne», kunne da desto lettere lede til flukt fra alt jordisk strev, som just nå syntes meningsløst og forfeilet. Det var grobunn for en vekkelse som gav seg slike utslag som dem presten Gunner Berg beretter om.

023

85

024

Hauges besøk.

Vårvinteren 1803 tok Hauge ut på sin reise til Nordlandene. Han kom som vanlig ikke bare som forkynner, men også som aktiv forretningsmann. Kjøpmannen Hans Nielsen Hauge hadde med seg fire fartøyer, to av dem lastet med såkorn, som det var mangel på i Trondheim. I Gjeslingene kjøpte han ikke bare fisk, men han sørget for å kjøpe fiskeværet for sin venn Arnt Solem. På Løvøy i Steigen fikk han ordnet det slik at vennen Christoffer Bratteng fra Biri kom til å bli eier av stedet, og på sørtur ordnet han med kjøp av handelsstedet Survik i Namdal til vennen Otter Carlsen Bakkerud fra Helgøya.

025

H jorda
(Omsider kom da Hauge til Bardufjorden, der han kunne regne med at så å si alle folkene i kolonien var hans meningsfeller. Vi har ikke bevart muntlig tradisjon om hans opphold i Bardu, men han har nok her som over alt ellers både vært forkynner, sjelesørger og veileder i åndelige og timelige spørsmål. Som vi snart skal se, hadde han her planer om tiltak av stor økonomisk rekkevidde – et ledd i hans arbeid for kollektivt samvirke innenfor det vennsamfunn som han var i ferd med å bygge opp.

026

Da Iver Finnset fikk nyss om at Hauge var kommet til Bardu, drog han dit og fikk hentet ham hjem til Finnset. Her var det kommet sammen en mengde mennesker for å høre den mannen som allerede var blitt landskjent. Og her ble det da holdt oppbyggelse. En av vennene istemte først salmen: «Kriste, Sjelens sande Lys, Jakobs klare Stjerne», og så talte Hauge. Som vanlig gjorde hans tale et sterkt inntrykk. Iver Finnsets fjorten år gamle sønn Iver sa som eldre mann: «Jeg kan ikke glemme det inntrykk han gjorde på meg».

027

Fra Finnset gikk Hauge over til Målselv. På Fagerlidal hadde det samlet seg folk også fra andre gårder i den grisgrendte bygda. De fikk vente en god stund, for Hauge hadde tatt en omvei bort til Bardufossen og kom derfor også fra en annen kant enn der de hadde ventet å se ham komme. Det var konen på

mot ~~de~~ pantsette "Den Nordlandske Biørn" med alt tilbehør og borgerleiet Kjerringøy.

Johannes Bernhoff satt ikke i ro på sitt handelssted og ventet på at fiskerne skulle komme til ham med fisken sin. Fra 1753 av drev han selv hver ^{vinter} ~~å~~ fiske fra Stamsund i Lofoten. Foldværingene søkte mannjevnt til fiskeværene Stamsund, Esøy og Ure, og helt fra 1720-årene hadde de drevet med liner på ~~dixxxx~~ havstrekningen ~~der~~. I 1764 ble det klaget over at de inntok nesten hele havet med sine liner, så distriktets fiskere ikke slapp til på de klakker og grunner ~~hvor~~ ^{hvor} de fra gammel tid av hadde hatt sitt næringsbruk. Foldværingene med skipper Arent Mørch i spissen var de som ydet sterkest motstand mot de restriksjoner som øvrigheten satte i verk. Og myndighetene svarte med tiltale og bøtelegging.

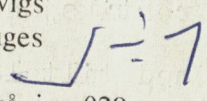
~~OxxxxBernhoff~~ Heller ikke Bernhoff unngikk å komme i konflikt med øvrigheten. I 1766 ble han anmeldt for å ha satt ut liner for Stamsund 10 mars, men ~~å~~ det etter gjeldende regler ikke skulle settes liner vestenfor Valbergflesa før Gregusmesse 12 mars. Han unnskylte ~~seg~~ seg med at han gjorde det for å skaffe agn. I hele Stamsund fiskevær hvor der rodde omkring 44 båter ^fntes ikke så mye fisk at det kunne bli egnet 100 angler. Fogden hadde ~~da~~ ved en plakat 8. mars samme år nedlagt forbud mot å bruke annet agn enn fiskebuker. Aktor i saken mente at Benhoff, som hadde fisket i Stamsund i 13 år, måtte vite at det ikke var tillatt å bruke liner før Gregusmesse. Så hans unnskyldninger ~~at~~ ^{at} ~~lykter~~ ^{lykter} ~~hjalp~~ ^{hjalp} nok fritok ham nok ikke for de reglementerte bøter.

Det ~~f~~ hindret ikke at han i 1772 av fogden ble oppnevnt som oppsynsmann under fisket for ~~Esøy~~ Esøy og i 1773 for Stamsund og ~~østfor~~ Steine. ~~g~~ ^g ~~end~~ ^{end} ~~xxxx~~. Og som oppsynsmann viste Bernhoff stor nidkjerhet. Han og den andre oppsynsmannen, Arnt Jentoft, fikk dra ~~ad~~ en hel del fiskere for retten - det gjaldt mange slags forseelser - noen hadde satt ^{eller østenfor Valberg-flesa} ut liner før fiden, andre hadde brukt natteror. Noen hadde kastet ut fiskehoder på sjøen, andre hadde hengt fisk på en marstokk og ikke på hjell. Det ble en del bøter, som anmelderne fikk sin part av.

hjalp dem til kvelden kom. Da talte han for dem med slik ånd og kraft at de skjønnte at det var ingen bedrager som var kommet. – Omtrent slik lød tradisjonen om Hauges møte med folket i Målselvdalen.

Den veldige påvirkning som Hauges personlige nærvær alltid hadde på sinn som var åpne for hans forkynnelse, viste seg også i Målselv og Bardu. Gunner Berg skrev i 1805: «Paa Bardoe-Jorden, som sogner under Ibbestad, skal boe 7 a 8 Familier, disse skal alle have capituleret til Hans Nielsen; ligeledes nogle faa sørlandske Familier, som have nedsat sig ved Reysvandet under Tranøe Præstegield.» Om Lenvik prestegjeld med Målselv kunne han derimot berette at vinningen for proselyttmakerne ikke hadde vært stor, til tross for «det Indtryk, som det første Prækeri gjorde. 2de Mænd med deres Hustruer og 2de ugifte Karle, foruden en Kone, som ogsaa primer efter dem, men som snart vil komme sig igien, have allene af Lenvigs Præstegield svoret under Hans Hauges Fane.»

028

Her var nok presten på villspor. Også i Målselv hadde Hauge vunnet manges hjerter. Gunner Berg var nå forflyttet til Ibestad soknekall, men hans ettermann i Lenvik, Gerhard Heiberg, merket virkningen av Hauges forkynnelse hos konfirmantene fra Måselv. I 1808 skrev han om Mads Larsdatter Rossvoll at hun «har maaske noget Hang til Hauges Svermerie», og året etter om Ingeborg Guldbrandsdatter Brandskognes: «har nok en Portion af Hans N. Hauges Svermerie inde.»

029

Nå måtte nok også Gunner Berg innrømme at Hauges personlige opptreden mellom nybyggerne hadde hatt en gagnlig virkning: «Deres andægtige Uvirksomhed hørde op fra den Tiid Hans Nielsen selv personlig besøgte dette Land i Aaret 1803. De fik fra nu en anden Skikkelse. Deres til Jorden før vendte Øine seer nu mere frit frem; deres Stemmers sørgelige Lyde hørdes ikke længere; deres Arbeidsomhed fik nyt Liv, og man vil paastaae, at de ere nu driftigere, end de nogensinde før vare.»

030

Biskop Krogh, som ikke var blant Hauges hardeste motstandere innenfor presteskabet, besøkte Målselv og Bardu i 1806 og fikk et positivt inntrykk av Haugebevegelsen her: «Hauge havde i Begyndelsen forstemt dem. Nu have de beholdt det gode av hans Lære, forkastet det taabelige. De ere arbeidsomme, muntre, men tillige sædelige. Man hører ei til Laster iblandt dem.»

031

Hauges besøk har sikkert nok satt dype spor hos dem han kom i kontakt med. Hans dynamiske personlighet og ustanselige virke- trang synes å ha gitt nybyggerne sterke im-

032

De to oppsynsmenn hadde også funnet ut at folkene til Arent Mørch i Røsvik hadde brukt det ulovlige agn : akkar , eller sprut som det helst ble kalt. De reiste sak mot Mørch for hans verneting i Folda, men fikk kraftig svar på tiltale. Mørch hevdet at han og hans folk ikke visste at sprut var forbudt som agn - en slik ordre måtte ha vært opplest i "kro og brennevinshus" , så det bare var kjent av "de der flittigst besøkte krohuset, og der holdt ut både i dager og netter ... Mine folks ærend til Lofoten var å fiske og ikke å ~~tilbringe~~ tilbringe tiden, forsømme næring~~en~~ og tilsette velferd i brennevins-kroen". Og han kom med ennå sterkere utfall mot de to anmeldere: "Hva enten den gjorde inkvisisjon er forårsaket av avindsyke, hevn-gjerrighet eller privat fordel, lar jeg stå derhen - det tydeligste Bernhoff herved har lagt for lyset er et hjerte , hvor stort det enn er, da neppe kan innrømme nogen egenskap der bør være en menneskevenn naturlig." Saken drog i langdrag , og det ser ut som den løp ut i sanden.

Hvor mye sannhet det måtte være i Mørchs insinuasjoner , er uvisst. I boken om Bernhofft-slekten heter det at "han omtales som en taus mann med et mørkt, innesluttet vesen". Han hadde da heller ikke noen lykkelig hånd i sitt strev som skipper, fisker og handelsmann. Skipperbruket hadde neppe betalt omkostningene , skrev han i 1765. Han søkte da om å få holde ~~Kjerring~~ dem av Kjerringøy almue som hørte under hans bygdefar, med fiske-fartøy til Lofoten. En av naboene hadde holdt en slik jekt, men befrakterne hans ville helst slippe å være med på å trekke to fartøyer av og på land. Amtmann Hagerup resolverte at det var Bernhoffs sak som bygdefarsskipper å hjelpe dem med såkalt "Våga-fartøy". Han forbød derfor noen å befatte seg med noe annet fartøy til fisket. "Den Nordlandske Biørn" begynte ellers å bli skrøpelig. I 1867 hadde fogden Nysing fraktet den får å føre en ladning sild til Trondheim. Da styrmannen Hans Olai Fleinvær ~~kxxx~~ i februar kom til Kjerringøy med sine håseter for å overta jekta,

På sin korte reise gjennom bygdene i Troms og Senja hadde hans virksomme sinn utformet en rekke oppslag til øket økonomisk aktivitet og til utnyttelse av udyrket, utemmet og uutnyttet natur. 034

Som vi har hørt, gjorde han på turen fra Finnset til Andselv en avstikker til Bardufossen. Fossen ville alltid være en hindring for fløting av tømmer fra Bardudalen – det hadde både Holmboe og senere Ramm og tømmerfløteren Sevat Helgesen Stai vært klar over. Men de hadde riktignok regnet med at selv om fossen var omtrent 16 alen høy og hadde «et trangt, klippigt og brusende Løb», skulle det likevel i flømtiden være mulig å fløte 6 til 8 alens sagtømmer gjennom den, kanskje også større dimensjoner, men da bare en stokk om gangen.

Hauge mente at man kunne omgå Bardufossen ved sprengningsarbeider, så fløtingsvann ble ledet utenom fossen, og samtidig kunne man få vannkraft til sagbruk, stampe- mølle og lignende innretninger, som det var mangel på i disse strøk av landet. 035

Et slikt foretagende krevde nok større ressurser enn dem de få og ennå fattige nybyggerne rådde over, og ble da heller ikke satt ut i livet. Derimot ble det planlagt å foreta sprengning i selve fossefallet, slik at fløtingen kunne skje lettere. Det var en svær steinhelle, 20 alen i hver kant, som især hindret fløtingen. I februar 1809 sluttet fogden kontrakt med Even Larssen Sæter på Rydningen i Bardu om dette sprengningsarbeidet. Denne Even var en mann som var fra Rennebu, men som Hauge hadde fått til å selge gården sin i Trøndelag, låne størstedelen av salgssummen til Hauge-vennene Solem og Bratteng til kjøp av handelssteder og selv flytte til Bardu. Det het at han var den eneste som kunne påta seg det vanskelige mineringsarbeidet i fossen. Men da han døde like etter at kontrakten var underskrevet, ble det ikke til noe med dette arbeidet. 036

Heller ikke ble det bygget stampemølle ved Bardufossen. Huges trofaste tilhenger, rørsingen Strømme Christoffersen, søkte senere et par ganger om tillatelse til å bygge en slik mølle i Sandneselva. 037

Under sin reise gjennom dalene hadde Hauge lagt merke til de svære mengder med bjørk og older som var hogd ned under nyryddingen, og som ble brent som bråter til ingen nytte. Han foreslo at man skulle begynne å produsere pottaske, og senere skrev han til en mann i Oppdal og bad ham reise oppover og slå seg på pottaskeutvinning. 038

Men Hauge hadde ikke vært den mann han var, om han ikke samtidig hadde hatt større vyer og huset mere vidtfaavnende planer enn å bygge sagbruk og møllebruk og drive pottaskeproduksjon. 039

hadde han hørt rykter om at den skulle være lekk, så han fryktet for å overta den. Bernhoff forsikret at det bare var folkesnakk. Jekta var ~~en~~ "natt-flott" - den kunne ligge natten over uten at man behøvde å ~~xxxxxx~~ pompe den. Men det viste seg snart at det ikke vartilfelle. Da det var skipet inn 17-18 lester sild , gikk vannet nesten over den nederste rad av tønner, og de måtte pompe 5 ganger i hvert jevndøgn med 2 pomper. Hysing måtte leie seg en annen jekt fra Sandvik i Gil-
 I 1773 fikk Bernhoff bygd en ny jekt i Beiarn. Han
 deskål, og det kom til rettslig oppgjør med Bernhoff. ~~kom til Bergen~~
 den i siste stevnen samme år. Den het "Ole Frantzen af Beyern" og
 var på 13^{1/2} med den i siste stevnen samme år. Den het "Ole Frantzen af Beyern" og
 komm.lester. Fra 1770-årene hører vi at mens Arent Mørch hadde jekt hver stevne
 egen
 til Bergen, hadde Bernhoff bare halv^e jekta fraktet for ~~sin~~ regning.

Han måtte få skaffe seg interessenter for å få jekta på gang. I 1781 søkte han om å få slippe å betale handelsskatt. Hele omsetningen var ikke på 50 riksdaler om året , mens andre gjestgivere kunne drive en handel som kastet av seg opp til 1000 riksdaler eller mere. Amtmannen tilrådte at han fikk slippe handelsskatt inntil videre. Men han understreket at Kjerringøy lå laglig til for handel og omsetning. Dessverre hadde ikke Bernhoff midler til å skaffe seg de varer som trengtes , så de som sognet til hans gjestgiveri , måtte søke til de nærmeste gjestgivere for å bli hjulpne.

Bernhoff var kommet i en gjeld som ~~han~~ var så stor at han ikke noen gang ville makte å betale den , skrev amtmannen. ~~Hans største~~
~~kreditor var kjøpmannen i Bergen, Jacob Busch xxxxxx i 1762~~
 Hos kjøpmannen i Bergen, Jacob Busch hadde han med årene kommet dypt inn i skyldbøkerne , og i 1776 måtte han utstede panteobligasjon for 380 riksdaler med 4 % årlig rente. Men kjøpmannen fikk bare 2. prioritet i borgerleie , jekt og hva han ellers eide. Fem år senere sa Busch opp obligasjonen med tre ukers varsel. Det så ut til at Bernhoff måtte gå fra stedet , og han mente selv at han ~~xxxxx~~ , som hadde stått i handelsforbindelse med Busch i 27 år, "på en så lumsk måte" ble satt "in culpa" = gjort straffskyldig. Han bad om utsettelse, men ble dømt til å betale gjelden innen 15 dager. ~~På xxxxxx~~

Korndyrking og feavl.

De første jordflekkene som ble brutt opp på rydningsplassene, var eslet til kornåkrer. Det var en selvfølge at nybyggerne skulle dyrke korn. Her var det ikke spørsmål om hva som lønte seg, om det kanskje hadde vært klokere å satse på husdyrhold og så skaffe seg korn for inntektene av salgbare gårdsprodukter. Kornet – gudslånet – det daglige brød – stod sentralt i jorddyrkerens bevissthet. En bonde skulle ha sin åker. Så fikk det ikke hjelpe om uårene kom nokså tett. Det gjaldt også for disse nybrottsplassene, enda de lå på en breddegrad som fra gammelt av hadde vært nordgrensen for korndyrking.

Når man vet hva Holmboe selv hadde opplevd av dårlige år siden han kom nordover, kan man undres over at han fremdeles holdt så sterkt på kornbruket. Han kom til Senja høsten 1781. Det hadde vært en våt sommer og en kald høst som ødela kornet. I 1782 var det så sen vår at knapt fjerdeparten av bøndene i Senja og omtrent ingen i Troms våget å så. Men det året var det et godt kornår. I 1783 ble kornet få steder modent, og det som ble skåret før snøen kom – den kom svært tidlig – kunne ikke bli tørt. Det så ut til å bli stor mangel på såkorn. I 1784 var det idelig regn, så kornet ble ikke modnet, og tidlig frost som rent ødela det, så det neppe var såkorn igjen i hele fogderiet. I 1785 hadde knapt 10 mann i fogderiet såkorn, og det året ble det derfor omtrent ikke avlet korn der. Det var ellers et godt år i Nordland. I 1786 var det også et godt år, og det ble bra avlinger på de gårdene i Senja der man hadde sådd, men det var ikke mange steder. I Troms var det ikke sådd noe på grunn av mangel på såkorn. I 1787 tok frosten kornet. I 1788 var det også nærmest uår i Nordland, unntatt i Lofoten–Vesterålen og Senja-Troms. Her ble det godt og modent korn, skrev Holmboe, men folk var så mistrøstige etter de mange feilslåtte åringer at de sådde lite.

Christian Torber Hegge, som fikk det amtmannsembetet i Nordland som Holmboe hadde håpet å få, og som kom til Nordland i 1790, gav uttrykk for et helt annet syn på korndyrking i Nordland da han sendte sin første rapport om årsveksten. Da hadde han ikke vært lenger nord enn til Salten. Han var forferdet over den måten de dyrket korn på. Kornet ble ikke sådd, det ble øst i jorda. Det ble brukt kornsorter som var lite høvelige, som f.eks. vårrug, og alt for mye god jord var lagt ut til åker. Hadde nordlendin-

002

003

004

Bernhoff må ha greidd å ordne seg på et vis , for han ble sittende på Kjerringøy til sin dødsdag. Men på sikker grunn satt han ikke. Det fantes de som gjerne ville ha tak i Kjerringøy. ~~xxxxhandelsstedxx~~ En ung borgersønn fra Maursund i Skjervøy , Hans Giæver , av gammel trondheimsborger-sløkt , så seg om etter et passende handelssted. Han hadde utvilsomt et godt skjønn når det gjaldt å velge høvelige steder for merkantil utfoldelse. Først hadde han planer om å bli handelsmann på Grøtøy i Steigen. Eieren, Ole ~~Søn~~ Meldal Schøning, var død i 1685 , og enken satt i gode kår og var ennå forholdsvis ung. Men "han kunne ikke overtale seg til å elske enken", heter det. Derimot ble han "ganske inntagen i Kjerringøen", og i 1786 søkte han kongen om å få gjestgiverprivilegium der. Han kunne fortelle at det lenge hadde gått rykte om at Bernhoff var uskikket til å holde gjestgiveriet i stand. Han ville kjøpe husene av Bernhoff etter takst~~x~~ og ønsket~~x~~ å kjøpe 1½ våg i Kjerringøy for 65. riksdaler.

På forhånd hadde han søkt kontakt med sorenskriveren ~~xxxxSaltenxxxx~~ Rosenwinge i Salten, og han skulle formidle en dusør til amtmann de Knagenhielm på 20 riksdaler. Hvor meget sorenskriveren fikk, vet vi ikke. Men han gikk iallfall sterkt inn for at Hans Giæver skulle få oppfylt sitt ønske. Det eldgamle borgårleie Kjerringøy lå bekvemt til for reisende. Det hadde en god og beskyttet havn og kunne ~~derfor~~ kalles et refugium for reisende i livsfare på sjøen. Derfor var det skyss-skifte for embetsmenn og andre - der holdtes sommer- og høstting årlig. Og fiskerne fra Helgeland og sørparten av Salten som utgjorde nesten halvparten av fiskerne i Lofoten, måtte som oftest søke natteherberge der på nordreisen. Her burde det sitte en rettskaffen og formuende mann, mente sorenskriveren.

Det var ikke Bernhoff etter Rosenwinges mening. Han hadde året før solgt sin jekt til sønnen Adam og var så fattig at han nesten som en betler måtte søke utvei til å skaffe seg det mest nødtørftige til livsopphold. Og om hans moralske egenskaper felte sorenskriveren en hard dom :

Han ble nok heller temmelig ensom med sitt syn. En mann som Ramm trodde på et lønnsomt åkerbruk i Bardudalen. Han hadde lagt merke til at rips, rogne- og heggebær var langt større på Bardujorda enn ved sjokanten. Da nå kornet bare få år frøs bort i bygdene ved sjøen – han har vel hatt sine opplysninger fra den optimistiske Holmboe – så mente Ramm at man måtte kunne vente at modent korn ble årvisst i Bardu. Til å begynne med ville man slippe å gjødsle åkrene, da det var plantenæring nok i jorda av gras som hadde råtnet. Det samme syn gav Ramm også uttrykk for i svarene på Holmboes spørreliste, der han ble spurt om det ikke var grunn til å tro at dette strøket var langt mere egnet til kornavl og dyrking av andre trivelige vekster enn de fleste andre bebodde steder nordpå.

005

71

Nybyggerne i Målselv tok iallfall med en gang til med å dyrke korn. Som vi før har hørt, greide den første rydningsmannen å få sådd en halv tønne korn og å høste det fullmodent 3. august 1789. I rydningsårene 1788 og 1789 hadde værgudene vært nådige, så nybyggerne begynte å dyrke jorda under lovende auspisier. Riktignok kom det et tilbakeslag i 1790, da det ble en kald og tørr sommer og tidlig frost som ødela åkrene i Senja. Det er forståelig at nybyggerne da måtte erklære at de ikke kunne klare seg uten hjelp fra det offentlige. Flere slike år kunne ha satt hele rydningsverket i fare. Men heldigvis fulgte det nå en rekke gode år ut gjennom 1790-tallet. Det har nok gjort det lettere for nybyggerne å holde ut, og det gav dem frimodighet til å erklære i 1793 at de nå så seg i stand til å fortsette uten videre understøttelse fra den kongelige kasse.

006

De gode somrene var en sterk stimulans til å drive på med korndyrkingen. I 1796 ble kornet skåret så tidlig som 1. august i Senja. I 1797 sådde de 18 rydningsmenn tilsammen 23–24 tønner korn. I Bardu kunne kornet skjæres modent 19. aug. det året. Der hadde de prøvd å så rug, men uten hell. På Moen og Fredriksberg sådde de litt rug, men ellers var naturligvis bygget den kornsoren som gav sikrest utbytte, og som alle holdt seg til. De fleste dyrket nok korn til eget bruk, hevdet Holmboe.

007

I 1798 ble det også et godt år, og vi hører at et par av nybyggerne på Bardujorda året etter hadde så mye korn i behold at de kunne hjelpe seg i et feilslått år. Det skulle vise seg at det kom godt med om noen hadde korn i behold, for nå kom det uår igjen. I 1799 besøkte biskop Schönheyder «Colonien» sammen med Holmboe. Han fikk et gunstig inntrykk av den. På nybyggerplassene stod åkrene ca. 22. august fri for ugras og med jevnt tette aks. Skjønt sommeren hadde vært

008

2
Skal det
has med?

"Han har igjennem adskillige tider og ved hver given minste leilighet vist seg trettekjær, uredelig, ærkjentlig, ondskapsfull, brutal og rebelsk endog mot embetsmenn, og alltid har han søkt ved kroklover og trusler underhånden å forurerte og forlede den enfoldige almue. Han er overmåte genegen til drukkenskap og til yderlige utsvevelser i sitt eget hus, så man endog i tingtidene har ofte hatt møye for å holde ham tilbake fra rebelske utsikter."

~~Dokumentet~~

Sorenskriveren foreslo at Bernhoff ble kassert som gjestgiver og tvunget til å gi opp bygselen av de 1½ våger i Kjerringøy mot å få bygsle en annen passende gård. Erklæringen var formet slik at den også skulle underskrives av fogden. Fogden Arnkiel var nylig kommet til fogderiet og ønsket ikke å sette sitt navn under sorenskriverens sterke anklager. Han mente at før der forelå klager over Bernhoff kunne det ikke reises sak mot ham, og slike var ikke kommet. Og så lenge Bernhoff betalte skattene av gården og ikke sa fra seg bygselen, kunne man ikke kaste ham ut. Sorenskriver Rosenwinges kommentarer til fogdens bemerkninger var ytterst syrlige, men også amtmannen, som gjerne så at Hans Giæver fikk gjestgiverbevilling, innså at det kunne by på vanskeligheter å få Bernhoff bort fra Kjerringøy. Det gikk da heller ikke slik som embetsmennene ønsket. Søknaden ble avslått. Det åpnet seg nye muligheter for den ungen Hans Giæver, da planene om en ny by på Tromsøya nå ble realisert. Han tok borgerskap der og grunnla en solid forretning i den nye byen. Og Johannes Staa- leni Bernhoff fikk leve sine siste år på Kjerringøy.

Han døde 27. november 1795, og som standsperson fikk han sin likpreken 5 desember. Det var et beskjedent bo han etterlot seg, aktiva 269 rd. ³⁵² passiva 352 rd. Johannes Staa- leni Bernhoff og Massi Pederdatter hadde 7 barn. En datter Inger Catharina døde før faren. Datteren Berthe Marie 31 år gammel og sønnen Niels Myhre 24 år gammel omkom på sjøen mellom Karlsøy og Kjerringøy 8. november 1789. De ble funnet ^{skål}

Datteren Karen Thomine ble gift med Christen Hansen For i Gilde igjen ved gården Os. Sønneren Ole Michael f. 1754 bodde først på Tro- berget i Thjøtta som handelsbetjent hos agent Søren D. Brodtkorb, ^{var} senere styrmann på hvalskip, død 1810, g.m. Ane Maria Arntsdatter. Sønneren Johan Peter f. 1760 død 1817, bodde på Strandå, dyktig bjørne- g.m. Elen Kirstine Olsdatter Strandå. ^{skytter.}

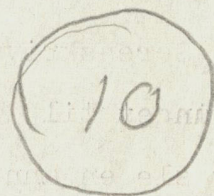
Det ser ikke ut til at uårene skremte nybyggerne fra korndyrkingen. I 1807 var ut-sæden hos 24 bønder i Målselv omkring 47 tønner. Det var altså skjedd en fordobling av åkerarealet på 10 år. Det var bare bygg som ble sådd. Bøndene kunne fortelle biskop Krogh i 1806 at de regnet med 5 a 6 foll på de gode jordene. Men Krogh forteller også at på Gullhav, hvor Nils Halstensen pleide å så 4 tønner bygg, hadde han i 1805 avlet hele 40 tønner og solgt korn for 20 rd.

009

72

For å nyttiggjøre seg det kornet de avlet, måtte rydningsmennene snarest mulig bygge seg kverner. Kvernsteinene skaffet de seg fra et brudd på Leirbekkmoen. Allerede i 1795 hadde Christen Nielsen Rossvoll, Jon Hanssen Finnbakken og de to gudbrandsdølene satt opp sine kvernhus, og året etter hadde også Ingebrigt Israelsen Takholmbukt og Jon Hanssens sønner skaffet seg sine egne kverner.

010

Da rydningsmennene begynte nybrottsarbeidet i Målselvdalen, var poteten en forholdsvis ny matvekst. Den er omtalt på Sørlandet i 1750-årene, men det skulle ta årtier før den vant seg den plass i norsk jordbruk og norsk kosthold som den til slutt fikk. Det gjaldt naturligvis også i høy grad Nord-Norge. I 1780 hadde en mann på Ytteren i Rana fått Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskabs større sølvmedalje for potetavl. Det kan hende at ranværingene har hatt poteter med fra hjembygda, for, som vi har hørt, var poteter og neper ukjente vekster hos bøndene i Senja og Troms i 1792, og det året hadde nybyggerne allerede begynt å dyrke dem. Omtrent samtidig ble de første forsøk gjort på å dyrke poteter i Bodø prestegjeld, og ved midten av 1790-årene var det bare tre menn som dyrket poteter i Tranøy prestegjeld.

011

Når det gjaldt potetavl, var altså rydningsmennene i Målselvdalen foregangsmenn. Professor Rathke, som besøkte Nord-Norge i 1801, kunne fortelle at jordbruket i Målselv var i fremvekst. I tuskhandel hadde man solgt poteter for en pris av over 3 rd. for tønningen. En så høy pris kunne vel bare skyldes at produktet var så sjeldent, og at det akkurat da var uår og nødstider.

012

Da biskop Krogh besøkte Målselv-Bardu i 1806, ble det satt poteter på alle rydningsplassene, fra 1 til 2 tønner. De satte dem mest i bakker med sandjord, og de slo godt til, forteller biskopen. Også neper ble sådd på hver gård. Kanskje har vi allerede her opprinnelsen til den senere så kjente «Målselv-nepe». I så fall har de kanskje fått frøene fra pomorskipperne. Kålrot eller kålrabi ble ikke sådd. Nybyggerne klaget over at de ikke hadde kunnet skaffe seg frø.

013

Selv om kornavl under gunstige forhold gav vektige bidrag til levemåten

014

Det var sønnen Adam som skulle komme til å fortsette handelen og jektebruket på Kjerringøy. Han var født 20. juni 1763 og ble døpt ti dager senere med det storartede navn : Adam Haubolt von Schauröth Bernhoff. Bortsett fra det praktfulle navn var det ikke mye faren kunne gi ham til hjelp og støtte når han skulle skaffe seg et standsmessig levebrød. Han måtte se seg om etter et godt gifte. I 1784 døde den meget velstående skipper på Nordnes i Leirfjorden, den gang i Vefsn fjerding, senere gnr. 60 i Stamnes i Alstahaug. Elias Thomassen ~~XXXXXXXXXXXX~~ tilhørte gamle skipperslekter og hadde stelt seg slik at da boet ble gjort opp etter ham, arvet enken Karen Andersdatter (fra Neppelberg) og 5 døtre hele 3730 riksdaler. Datteren Barbro var 21 år gammel. Hun ble gift med Adam Bernhoff, og i 1787 kunne han gi hennes formynder kvittering for mottatt arv - vel 464 rd. Da hadde han allerede året før ⁽¹⁷⁸⁶⁾ bygslet 2 pund i Nordnes, som svigermoren hadde oppgitt for ham mot kår. Samtidig overtok han også jektebruket etter svigermoren. Da borgeren Peter Christian Bech på Kulstadsjøen to år senere sa fra seg bygdefarsbruket, tilbød Adam Bernhoff alle som nå ikke stod i forbindelse med noen skipper, å slutte kontrakt med ham. Han ville ta inn godset i Sundvågen som var den mest bekvemme ladeplass. Fra vinterfisket ville han seile med jekta inn i Vefsnfjorden og enten losse godset ved Drevlands-kleiven eller på Kulstadsjø-bukten. Det samme ville han gjøre når jekta kom tilbake fra fiskehenting og skipe ut og skipe inn fiskevarene på en av de to stedene.

Samtidig søkte Adam Bernhoff om å få overta gjestgiverbevillingen på Nordnes som hans svigermor satt med. Den var i sin tid gitt med visse innskrenkninger. Blant annet skulle den bare omfatte de som sognet til bygdefaret, til fremmede bare under sildefisket i Vefsnfjorden. Slik bevilling ble gitt ham ved kongelig resolusjon 6. juni 1789 mot en årlig avgift av 4 rd. Det året hadde Bernhoff to jekter i drift og drev også handel.

Fogden kunne innberette til amtmann Unmack at han hadde undersøkt saken og snakket med noen av nybyggerne. De levde i den tro at pengene kunne stå i eiendommen. Han hadde også fått vite «at en omreysende Person af de Hellige ved Navn Niels Hansen (!) Hauge, som imod mit vidende har opholdt sig hos Nyebyggerne i nogle Dage i Junii, men siden forladt Fogderiet, har skrevet for dem og forledet dem dertil, formodentlig i den Tanke ved hellige Prædikkener at tilvende sig den hele Alminding.»

042

Selv med en mer velvillig og velmenende mellommann enn amtmann Unmack hadde vel Hauges og nybyggernes store plan hatt små muligheter for å bli kronet med hell, men den hadde da iallfall sannsynligvis blitt sendt videre til høyere instanser. Amtmann Unmack, som før hadde vært fogd på Voss og forsøkt å stanse Haugebevegelsen der, men hadde lidd nederlag, og som nå året før hadde gitt ordre om at Hauge skulle arresteres og utvises av amtet, hatet ham og alt hans vesen av et oppriktig hjerte. Han resolverte kort og godt at han ikke fant noen grunn til eller dristet seg til å legge det «høystskadelige» forslag frem for det kongelige Rentekammer. Når gårdene var så godt oppdyrket at de kunne skyldsettes, kunne bøndene komme med søknader om å få kjøpe gårdene, og da skulle slike søknader bli anbefalt, men vel å merke uten eiendomsrett til skogen, men bare bruksrett til brensel til husbehov og til bygningstømmer etter utvisning.

043

I et brev til vennene 27. april 1804 kommer Hauge med dette lille, resignerte hjertesukk: «Øvrigheden sætter (sig) imod at Brødrene paa Bardoiorden skal faa kjøbt Samme, som dog Kongen selv (har) befalet de skal sælge. Og ellers var klart; men vor Modstand er i Verden.»

044

Planen om at «brødrene» skulle skaffes eiendomsrett til Bardudalen med sidedaler, hadde altså slått feil. Men Hauges kontakt med dem som var blitt grepet av hans forkynnelse, skulle fortsette, og det var tenkt å skulle være et både åndelig og materielt fellesskap under hans ledelse.

045

Etter turen til Trøndelag og Nordlandene holdt Hauge forbindelsen med vennene oppe gjennom brev, som han gjorde det med vennsamfunnet over hele landet. Som en Paulus gav han formaninger og refselsler, råd og vink, og ikke bare i åndelige saker. Brevene er også fulle av opplysninger om alle slags praktiske planer og forslag og ulike økonomiske prosjekter.

046

Stundom kan hans lyst til å bestemme for vennene gi seg ganske merkelige utslag. Året etter at han hadde besøkt nybyggerne i Målselv og Bardu, kom han i et brev fra Bergen med forslag om hva de sist ryddede gårder

Men nå var Adam Bernhoff i ferd med å avslutte sin virksomhet i Vefsn. ~~Ved kjøp av 18.8.1789~~ Fartøyet "Ole Fransen af Beyern" og bygdefarsretten under Drevlands-kleiven ~~solgte~~ overdrog han til broren Ole Michael, som tok opplån hos rådmann Nicolay Christian Dedichen i Bergen - 600 rdr. med årlig rente 4 % og mot pant i nevnte jekt og bygdefarsrett. Ole Michael Bernhoff mistet forresten sin jekt i 1792 , og dermed var det forbi med hans skipperbruk.

Ved sankthans-tider 1790 flyttet Adam Bernhoff til Kjerringøy. 6. oktober samme år sluttet han kontrakt med ca. 13 befraktere av Kjerringøy jektelegg. ~~Han~~ De lovte å følge hans jekt , svare i frakt 8 skilling av hver våg fisk og 2 mark 8 skilling for hver tønne av tungt gods og å være med på å sette fartøyet ut og opp når skipperen forlangte det. Han forpliktet seg til å holde forsvarlige jektefartøyer til kjøpstaden og til vinterfisket. Hver seilingskar skulle få i hyre 9 riksdaler om våren og 10 riksdaler om høsten. Ved kgl. res. 26. februar 1791 fikk Bernhoff gjestgiverbevilling på Kjerringøy.

Haugen, saa vel at Menneskene der kunde ophøye Guds Navn og bygge et trofast Hus paa Haugen, saa Lyset kunde skinne. Den øverste Part Iord under Alen kaldes Høyden, betegnende at vore Hierter skulde nedtrykkes, og al Haardhed og Ondskab, derimod det Gode opbygges. Den nederste Iord kaldes Dalen; dermed betænke Synden er en dyb Dal, og naar den erkiendes, saa blødes Hiertet; derfor lader Gud sin Sol varme, saa vi kan give Gud Frugt. Den mellemste kaldes Jevningen, visende dermed som det Høye nedtrykkes og Dalen ievnes, saa ievnes et Hierte ved Frygt og Kiærligheds Sorg og Glæde, at Hiertet kan blive ievnet og slet vandre for Ærens Konge.

12
Biver der flere Iorder, da kaldes der Rødning, betyder, at som Iorden ryddes forat bære Frugter, saa ryddes og Hiertet for at bære Frugter. Dette er til en Grund og Betænkning. H.N.S.»

048

Forslagene synes noe naive i sin grunngivning, men vennene fulgte dem i de fleste tilfelle. Gården Solli i Målselv bærer navnet fremdeles. Det samme gjelder gårdene i Bardu: Haugen (som forresten hadde navnet allerede da Hauge var i Bardu), Høyden (først kalt Alfjellet) Jevningen og Rydningen. Sistnevnte gård ble tatt opp av Hauges trofaste disippel Even Larsen Sæter. Også Dalen fikk til å begynne med dette navnet, men det ble siden forandret til Moen.

Hauges lyst til å ordne opp for sine venner i alle livets forhold, endog i de mest intimt private, er kjent, og vennenes lydighet overfor hans råd og påbud kunne stundom være grenseløst selvoppgivende. Vi vet at han hevet trolovelser og sørget for ekteskapelige forbindelser, slik han mente det var mest praktisk og, naturligvis, slik det tjente saken, Guds sak, best. Og han sendte sine venner til de steder rundt om i landet der han syntes at det hørte best å ha dem plassert. Til den unge, begavete og trofaste venn Peder Amundsen Solli skaffet han en kone fra venneflokken i Oppdal, Marit Gulliksdatter. Hun kom oppover til Målselvdalen og ble gift med Peder Amundsen i 1807.

049

Den siste tiden Hauge ennå var en fri mann, var han fortsatt opptatt med å få anbrakt sine folk på fordelaktige handelssteder langs den nordnorske kysten. Da det en tid så ut som om kjøpet av Løvøya ikke skulle gå i orden, skrev han at så fikk man forsøke på Tromsø. Og senere skrev han igjen at Christoffer Bratteng heller burde prøve å bli kjøpmann på Tromsø istedenfor Hauges bror Mikkell, som da oppholdt seg nordpå. Han foreslå samtidig at Reinholt Tolleysen Bangen i Bardu burde prøve til

050

Adam Bernhoff var den første som drev en handel på Kjerringøy som kunne sies å være mer enn vanlig kremmer-handel. I hvert fall hadde han tydelige ambisjoner i retning av utvidet merkantil virksomhet. Han holdt ikke bare oppe den vanlige forretningsforbindelse med en kjøpmann i Bergen, men han visste også å skaffe seg kontakter både i Trondheim og Kristiansund. I Bergen var det især kjøpmann og reder Herman Didrich Uhlhorn som var hans faste forbindelse. I Trondheim var det den danskfødte grosserer Johan Christian Vogelsang. Vogelsang hadde satset sterkt på handel med Nord-Norge - han hadde faktorer på Ingøy i Finnmark og senere på Klauva i Troms. Hvert år drog skipper etter oppdrag fra ham nordover langs kysten for å drive handel for hans regning - med fiskerne under skreifisket og med somme av de mange gjestgivere (bondehandlere) som det for hvert år ble flere og flere av her nord. I 1800 hadde således Vogelsang seks fartøyer i denne trafikken, foruten hans medinteressent og fullmektig Carl Falck på bomseileren "Dovre". Falck avla gjerne Kjerringøy besøk for å slutte forretningsavtaler med Bernhoff.

Også Uhlhorn var ~~inn~~ en tid interessert i å gå sammen med Bernhoff om visse "spekulasjoner". I brev 1795 foreslo han ham å gå halvt om å virke en ladning klippfisk. Samtidig bad han ham kjøpe oppp så mye rogn som det var mulig å få tak i - også her ville Uhlhorn gå halvt om halvt med ham når det gjaldt utgifter. Fra Uhlhorn fikk Bernhoff beskjed om priser og prognoser for ^{fremtidig} ^{sannsynlige} avsetning og markedspriser.

Bernhoff samarbeidet også med andre handelsmenn i omegnen. Han knyttet forbindelse med slike som ^{felleen} Ole Thomassen i Sandvik ^{og} i Gildeskål, Christen Sverdrup i Hundholmen og ~~Jørgen Blix~~ andre.

Fogden Arnkiel på Løp, som hadde reddet Adams far fra å bli fordrevet fra Kjerringøy, hadde gjerne Adam Bernhoff som sin kommisjonær i handelssaker. Det varte så lenge inntil fogden opplevde at Bernhoffs anvisninger på forretningsforbindelser i Bergen ikke ble honorert.

90

Til gjengjeld gikk kjøpet av Løvøya i orden, og det ble snart fast handelsforbindelse mellom dette stedet og bøndene i Målselv og Bardu. I 1807 vedgikk en rekke innkalte vitner fra disse bygdene at de hadde sendt fiskevarer og andre produkter til Løvøya, og de hevdet at de fikk bedre behandling der enn hos handelsmennene som bodde nærmere, bedre betaling for varene de solgte, og lettere priser på det de skulle kjøpe. Tradisjonen vet også å berette at Brattengs jekt kom til Malangen og hentet materialer til rorbuer med videre.

052

Rettsaken mot Hauge.

Hauge drev også selv aktivhandel på Nord-Norge. Det var tillatt for enhver å kjøpe rå fisk direkte fra fiskerne mot betaling i kontanter, og fra Trondheim, Kristiansund og Bergen drog nå hver vinter en flåte av bomseiljekter og galeaser til Lofoten for å kjøpe fisk. De fleste av dem hadde nok også med seg varer som de fikk avsatt i mer eller mindre lovlige former. Enkelte søkte også ut i distriktene for å drive handel med befolkningen utenfor fiskeværene, og dem var myndighetene stadig på jakt etter, tilskyndet av de lokale handelsmenn.

Slik ulovlig handel ble også drevet av skipperen Knut Olsen Hellestvedt på Huges bomseilerjakt «Anna Helena». Han ble anmeldt, og 23. januar 1804 ble det holdt forhør i Klauva. Skipperen fikk en bot, som han betalte, og dermed var for så vidt saken ute av verden. Men forhøret kom til å få skjebnesvangre følger for Hauge og hans virksomhet.

053

Det var nemlig kommet opp et rykte om at Hauge i Bergen hadde en såkalt «hellig kasse», hvor hans tilhengere skjøt inn sine bidrag, især overskudd av handelen mellom ham og dem. Sorenskriveren prøvde under forhøret å få nærmere greie på denne kassen, men bare ett av vitnene, Reinholt Tollefsen Bangen i Bardu, kom med en forklaring som kunne tyde på at en slik kasse virkelig fantes. Han fortalte nemlig at både han og andre i tinglaget hadde overenskomst med Hauge om bare å handle med ham, sende ham alle de varer de hadde, mot å få tilbake det de trengte til livsopphold – det var for så vidt ikke sensasjonelt, på den måten hadde handelen mellom Bergen og Nordland alltid vært drevet. Men da sorenskriveren krysseksaminerte ham, var han dessuten så uheldig å si at hva han fikk til gode og ikke trengte til livsopphold, det skulle «Hans Hauge anvende til Guds Ære».

054

Da amtmann Unmack fikk se forhøret, mente han at her var beviset for at den hellige kasse virkelig eksisterte, og at det kunne forklare hvordan Hauge hadde greidd å kjøpe eiendommer til en verdi av mere enn 20 000rd.

055

Det gikk nemlig sterkt til akters med Adam Bernhoffs virksomhet som skipper og handelsmann. ~~Det~~ skyldtes knapt konjunktorene , for de var stort sett gunstige. Han var nok selv skyld i at det gikk galt.

Adam Bernhoff hadde vært en ~~både~~ virksom og tiltaksom mann , og han ser ut til å ha vært både aktet og respektert. Kjøpmenn, embetsmenn og gjestgivere kaller ham i sine brev stadig for venn , og selv om slik tiltale den gang ikke var uvanlig, synes det likevel som om den ikke bare er en tom frase. Det er betegnende at sognepresten til Gildeskål herr ^{Hans} ~~Henrik~~ Bruun i et brev fra oktober 1797 spør om ikke Bernhoff ville ta en liten dattersønn av presten i huset og være som en far for ham.

På denne tid må likevel negative og sykelige sider ved hans sinn ha begynt å vise seg. Mens han hittil hadde ført en ganske fredelig tilværelse , har han nå en tendens til å komme i konflikt med sine omgivelser. En aprildag i 1797 fikk lensmannen Ole Andersen Kaldsted besøk av finnen Eddis Mortensen Finnskarer, ^{han} ~~han~~ kom ^{til å} ~~med~~klage over Bernhoff. I lensmannens rapport til fogden het det: "Eddies Mortensen Finneskar er her i dag og besværer sig over skipper hr. Adam Berenhof Kjerringøen at han kan ikke nyte fred for hannem for hans store munn og ulovlige beskyldninger. Han beskylder Edies for at han har drept en ku med trolldom for ham. Han har også beskylt ham at han er den verste gannhund som er til, og at han har gått i bjørn i 10 år , og at han var verd å kastes på bål."

Vrangsvidene ved hans karakter kom etter hvert mer og mer frem og tok til slutt makten over ham. ~~Det gikk især ut over hans nærmeste familie~~ Kanskje har det vært en sykdom som rammet ham og hadde slike sørgelige følger. I november 1798 skrev skipper Ole Thomasen i Sandvik til ~~han~~ sin "allerhøystærede Hr Monfreye og Broder" ~~han~~ Adam Bernhoff : "Jæg har hørt at hr broder har været sykkelig som gjør mig hjertelig ondt , og vil derfor råde dig at du ikke for meget bekjømmer dig såx meget for denne verden".

På høsttinget for Kjerringøy 1799 lot han lese en bekjentgjørelse om at han samme dag hadde lagt ut selvskudd i sin krambu, pakkbu

å handle med ham. Om det virkelig var så at et overskudd på deres side skulle legges i en samfunnskasse, var forklaringene mere uklare og tvetydige. Det lyktes da heller ikke myndighetene å skaffe holdbare beviser for at den hellige kasse virkelig hadde eksistert, og på dette punkt ble jo Hauge til slutt frikjent.

Derimot ble det bekreftet at målselvbøndene drev handel med Hauge. I hans defekte «Skyldbog for Nordland» kan en ennå se mellomregnskapet mellom ham og Ingebrigt Israelsen.

057

Imidlertid var Hauge arrestert for tiende gang 24. oktober 1804, og nå fulgte et sjuårig fengselsopphold og en enda lengre rettssak, som riktignok endte med en dom som frikjente Hauge på alle vesentlige punkter, selv om den lød på en bot på 1000 rd.

Når myndighetene gikk så hardt frem mot Hans Nielsen Hauge, hadde det nok flere årsaker. De gjentatte, hårdnakkede avhøringer av hans tilhengere nordpå hadde til hensikt å skaffe bevis for at han var en bedrager, som under påtatt fromhet og gudelighet bedrog fattige almuesmenn og narret fra dem verdier som de selv hadde god bruk for. Tanken om å beskytte den jevne mann mot overgrep var ikke ukjent for den eneveldige kongemakts regjering. For så vidt var det visst hederlige motiver som var med og bestemte Kanselliets harde linje.

058

Nå kunne de sentrale myndigheter bare bygge på de innberetninger som kom inn fra embetsmennene i Norge, og mange av dem mente ærlig og oppriktig at Hans Nielsen Hauge var et farlig menneske, og, hva som var enda verre og mer foraktelig, at han dekket seg bak religionens maske. Fogden Thams i Senja og Troms kalte Hauge i en innberetning om skipper Knut Hellestvedt for «den største Bedrager der findes i Kongens Stater» – Han hadde «forskaffet sig en Deel Slaver – og disse ere for det meste de beste Mennesker fornemmelig i Mallangens og Sallangens Skove. Han har ved hellige Predikkener gjort disse gale, og han søger ved enhver Lejlighed at forplante flere ligenkende i disse Skove, ja det seer ud som han vil stifte en Egen Stat.»

059

Dertil kom at Hauge i mange av sine skrifter hadde kommet med voldsomme angrep på embetsmennene, især prestene, og derved «vakt forakt for lærestanden», som det het. Det kunne ikke en autoritær stat finne seg i.

060

Og endelig syntes det som om Hauge var i full gang med å skape en landsomfattende organisasjon som bygde på åndelig samhörighet og økonomisk samarbeid, og utenfor den allmektige stats overoppsyn og kontroll. Også det måtte virke skremmende for autoritetene i en stat som helst hadde villet regulere alt som vedkom herrens rike.

061

og i kjellerer og andre lagringssteder, med advarsel for alle mot å komme på disse stedene ved nattetider, med videre. Også dette var vel utslag av et opprevet og uballansert sinn. 29

Det ble til slutt ikke mulig for hans nærmeste å være i hus med ham. Datteren rømte i mars 1801 til fogden Arnkiel. Hun fortalte at faren led av en smittsom sykdom. Hun måtte forlate hjemmet både av den grunn og fordi han mishandlet og truet henne. Noen måneder senere måtte også konen rømme huset og søke til Hundholmen. Herfra stevnet hun mannen til forlikskommisjonen for å få separasjon.

Det gikk hardt inn på ham at han ble gående alene. "Jeg er som en enlig fugl på taket, ja som en rørdrom i forstyrrede steder", skrev han. Brevene fra denne tiden er i det hele fylt med religiøse talemåter, der han stadig sammenligner seg med Bibelens Susanna i Babylon som djevelske redskaper holdt på å få dømt ved falske vitnemål, men som til slutt ble reddet av profeten Daniel. Det er han som er Susanna., ikke konen Barbro Susanna. Konen og datteren flyttet senere til Neppelberg.

Under slike forhold måtte det naturligvis gå dårlig både med jektbruket og handelen. Og snart begynte kreditorene å gå på med sine krav. Gjelden var nå vokst ham over hodet. Det var amtsfullmektig Prytz som fikk i oppdrag fra samtlige kreditorer om å drive inn gjelden, og våren 1802 ble Bernhoff stevnet til forlikskommisjonen for en rekke gjeldssaker. ~~Han kunne bare løvexat~~ Til Vogelsang skyldte han 1081 riksdaler, til sorenskriver Aas i Tromsø 1060 riksdaler osv. osv. Med Vogelsang ble sluttet forlik om betalingen - et forlik som han neppe greide å oppfylle - overfor de andre kunne han bare svare at de skulle få betaling når det var holdt auksjon på Kjerringøy.

Bernhoff hadde ca. 1794 kjøpt en stor jekt av Johan Rasch Hviding - Kanskje "Elisabeth Rasch" av Salten på 28 komm.lester målt 8/8 1785. ~~Mxxxxxxx~~ Han fikk bygd en ny jekt på 12 komm.lester målt våren 1796 med ~~xxxxxx~~ konens navn "Barbro Susanne", men den solgte han igjen til gjestgiver Andreas C. Bech på Kulstadsjøen.

De siste årene 1800 - 1802 hadde han ingen jekt. Han måtte tinge plass med andre fartøyer for seg og sine befraktere, blant annet kunne Ole Thomasen skaffe ham jekt i 1799 og Jørgen Blix i 1802.

Hvordan han var opptatt med å legge Nord-Norge inn under sitt vennsamfunns økonomiske samvirke, har vi sett en rekke eksempler på. Da han ble arrestert, fortalte han at han neste vår skulle til Nord-Norge på fiske. 063

Hauges fengsling gjorde en brå slutt på hans «handelsimperium» og alle planer han måtte ha hatt om å utvikle sine økonomiske foretagender. Hauges bo ble beslaglagt, og det var slutten på hans handelsvirksomhet, også nordlandshandelen. Noe omfattende handelssamvirke mellom hans tilhengere kunne det heller ikke bli tale om nå da han som hadde vært kraftsentret, ikke lenger var på plass og kunne dirigere det hele. 064

Selv om Hauge også etter fangenskapet i sine brev viste interesse for hvordan det gikk med vennenes sysler, og gav sine gode råd, var han ikke mere i stand til å ta aktivt del. Til vennene i Trøndelag skrev han i 1817: «De oppmuntrer de Forstandige her sør at reise der nord. Desværre, jeg kjender ingen som har baade Lyst og Gaver dertil, uden jeg kjender nok selv at det var godt; men mit svage Legeme findes udueligt Redskab at tjene Sjelen i at reise saa langt.» 065

Handelsforbindelsene mellom målselvdølene og Christoffer Bratteng kunne heller ikke holdes oppe i det lange løp, dertil var avstanden til Løvøya i Steigen for stor. Ingen av vennene kom til å få fotfeste på handelsstedene i nærheten, heller ikke på Tromsø. Det måtte da være om en tidligere sjøoffiser og borger i Kristansund, Christen Steen Bruun, som i 1826 tok borgerskap i Tromsø, var påvirket av haugianismen. Mye tyder på det. Han kaller haugianeren Strømme Christoffersen i Målselv for «broder», og både Strømme og andre fra Målselv kom i handelsforbindelse med Bruun. Han døde imidlertid allerede i 1829. 066

Haugianerbevegelsen slår rot.

Den åndsmakt som Hauge og hans læresvenner var bærere av, og som etter ham ble kalt haugianismen, kom til å sette et langt sterkere og varigere preg på innlandsbygdene i Troms enn noen av hans økonomiske foretagender og prosjekter hadde gjort. Det skyldtes nok i første rekke det utslettelige inntrykk mennesket Hans Nielsen Hauge hadde gjort på de mest innflytelsesrike kvinner og menn i bygdene. Somme av dem, som f.eks. Reinholdt Tollefsen Bangen, hadde tidlig tatt til med å holde oppbyggelser, og Iver Halvorsen Finnset var også en av dem som talte i forsamlingene. 067

Som vi har hørt, hadde allerede de første Haugevennene som besøkte Bardu og Målselv i 1801-1802, hatt med seg mesterens skrifter, som ble flittig lest. Da rettssaken 068

R

Men Bernhoff hadde slett ikke tenkt å legge ned sitt bygdefarsbruk. Han fikk ~~tinget~~^{hogd} jekteved oppå ialmenningsskogen i Målselv , og ~~vedde~~ inne i Leirfjorden i Sørfold ved Kobbvatnet. Og han tinget i 1800 jektebyggeren Svend Pedersen Dokkmo i Beiarn til bygge ~~far~~ to jekter , en på 60 og en på 30 lester. Jektene skulle bygges hjemme på Kjerringøy av Svend Dokkmo og fem dugelige menn som Svend selv skulle velge ut. ~~Men/det/ble/aldri/opp/av/disse/planene//~~

Disse planene ble aldri satt ut i livet, for nå begynte kreditorerne å gå på med sine krav. Gjelden var vokst Bernhoff over hodet. Amtsfullmektig Prytz fikk i oppdrag fra samtlige kreditorer om å drive inn gjelden , og våren 1802 ble Bernhoff stevnet til forlikskommisjonen i en rekke gjeldssaker. Til Vogelsang skyldte han 1081 riksdaler, til sorenskriver Aas i Tromsø 1060 riksdaler osv. osv. Med Vogelsang ble sluttet forlik om betaling - et forlik som han nok ikke greide å oppfylle - overfor de andre kunne han bare svare at de skulle få betaling når det var holdt auksjon på Kjerringøy.

Alle utveier var nå stengt - han måtte realisere sine eiendeler for å skaffe likvide midler. Det ryktes snart at Kjerringøy var til salg , og det meldte seg fort liebhavere. En som var sterkt interessert i å skaffe seg stedet, var gjestgiveren på Hum^dholmen Christen Sverdrup. Men Bernhoff ville bare selge stedet ved offentlig auksjon som skulle kunngjøres med plakatoppslag fra Bergen til Finnmark. Og han ville selge under ett gården med hus, besetning og innbo , gårdpartene han eide og all utestående gjeld , og hans første påstand var en kjøpesum av 7000 riksdaler.

Før Bernhoff ~~fikk satt sine planer ut i livet~~^{rakk å selge sin eiendom} , døde han den 15. februar 1803. Skifte ble begynt 25. samme måned. og sluttet 10. des. 1704. Det meldte seg en mengde kreditorer, men de fleste hadde bare mindre beløp å kreve. Da boet ble oppgjort utgjorde aktiva tilsammen 6746 riksdaler. Gjeld og omkostninger var på 5329 rd. Så de to arvinger fikk ~~net~~^{å dele} 1400 rd. i arv. Enken møtte opp under skiftebehandlingen og var meget aktiv når det gjaldt å bedømme de forskjellige krav. Hun flyttet senere til Bonnåga i Sørfold , der hun drev en lite handel.

Hauge var avgjort. Under forhøret i 1807 svarte de fleste at de ikke lenger hadde noen av skriftene, bare Reinholt Tollefsen og Even Larsen Rydningen kunne berette at i Bardu hadde man ennå hans skrifter «til husbehov». Da det i 1816 ble tale om å utlevere bøkene igjen, kunne fogden opplyse at han hadde to tønner fulle av Hans Nielsen Hauges skrifter – 18 forskjellige trykksaker i et antall av 433. De var hovedsakelig fra distriktene i Senja, og mange av eierne hadde øyensynlig hatt flere eksemplarer av samme skrift. I Målselv var det vel knapt en oppsitter som ikke hadde vært i besittelse av et eller flere av skriftene.

Selv om Hauges venner i Målselvdalen i 1816 fikk tilbake hans dyrebare skrifter og atter kunne fordype seg i dem, var det nok likevel det talte ord som bidrog mest til å holde det åndelige liv oppe. Da amtmann Gustav Blom besøkte Nord-Norge i 1827 ble det fortalt ham at haugianerne var særlig sterkt representert i Bardu og Målselv, der de stod i uavbrutt forbindelse med brødrene i de sørlige egne, og at flere av dem, kvinner og menn, gjorde reiser til Christiania og omegn, «for at besøge deres Troes formeentlige Martyr, den mærkelige, og vistnok mindre retfærdigen behandlede, Hans Nielsen Houge.»

Om Hauge selv ikke hadde krefter til å besøke dem etter sitt fengselsopphold, har han nok til gjengjeld oppmuntret andre blant vennene til å gjeste koloniene i Målselv og Bardu.

I 1817 reiste en av Hauges nærmeste medarbeidere, Lars Kyllingen (Tjødlingen) nordover sammen med en annen fremtredende haugianer, kvenen Henrik Mathiesen fra Balsfjord, som var blitt vakt ved Hauges besøk og nå var kjøpmann i Trondheim. De kom helt opp til Målselv og oppmuntret i brev til Hauge folk sørfra til å reise nordover.

Ikke lenge etter kom så en av Hauges nære venner, Lars Iversen Kvarekvol fra Voss, opp til Målselv. Han kom til å bli boende der til sin død og ble en ledende skikkelse mellom vennene der. Da Hauge i 1801 var på Voss, fulgte Lars (f. 1769) med ham til Bergen, hvor han hadde sitt hjem i mange år. Lars Voss – som han ble kalt blant venner – reiste i mange år omkring som predikant. Han kjøpte i 1808 en part i Lovvåga (2 våger 12 mark) av Christoffer Bratteng for 2 900 rd. og synes å ha bodd der noen år, men solgte så eiendommen tilbake til Bratteng i 1813 for 483 riksbankdaler n.v. Til Målselv kom han visstnok omkring 1818 og holdt først til hos den gamle Haugevenn Ingebrigt Israelsen på øvre Leirbekkmoen og kjøpte gården i 1823. Den ble kalt Kjeldmoen. Lars Iversen er nevnt som den mest fremtredende og innflytelsesrike av haugianerne i Målselv. Han var også en ledende skikkelse innenfor den måte-

Ved auksjonen over Adam Bernhoffs eiendom 2. mai 1803 ble skipper og gjestgiver Christen Sverdrup på Hundholmen høystbydende med 3650 riksdaler. 26. mai ~~xxxxxxxx~~ fikk han auksjonsskjøte på gjestgiver- og handelsstedet Kjerringøy av skyld 1½ våg med hus og handels- og bygdefar~~s~~rettighet. Enken Barbro Susanna Bernhoff fikk lov til å bo der til sankthans. Samtidig fikk Sverdrup auksjonsskjøte på nok 1½ våg i Kjerringøy som dødsboet eide, og som hadde vært brukt av leilending. Kjøpesummen var 151 rd.

Christen Sverdrup skaffet seg så 31. august 1803 gjestgiverbevilling på Kjerringøy - nå mot en årlig avgift av 16 rd.

Christen Sverdrup var født 17 _____ og var sønn av skipper og gjestgiver Lorentz Christopher Sverdrup på Sund i Flakstad og hans 1. kone Johanne Brønlund Barentz. Lorentz Christopher var født i 1742 og var blitt oppkalt etter den nylig avdøde prest til Nesna Lorentz Christopher Sverdrup og benyttet navnet Sverdrup som etternavn uten å ha noen annen forbindelse med det enn at ~~han~~ ^{og han var firmentinger} prestens ~~og han~~ ^{gjennom} som formødre tilhørte den helgelandske Falch-slekt. ~~Enkter~~ ^{To brødre} av Lorentz, og Peder Jonas tok da også slektsnavnet Falch.

Christen hadde tidlig fått lære seg sjømannsyrket. Han var satt skipper på farens jekt "Emanuel" da den gjorde sin første tur til Bergen i 1793.

Da gjestgiveren på Hundholmen ved Bodø, Michael Hvid Angell, "ved sin Hiemreise fra Bergen blev seglet over Borde og uden Redning skilt med Livet" i 1795, ^{hadde} ~~satte~~ ^{oalt} enken Dorothea Catharina Bugge Kaurin handelsstedet til auksjon. Ved tredje gangs auksjon 25. juli 1797 ^{ble} ~~ble~~ ^{var} Christens far høystbydende med 2700 riksdaler. Og auksjonsskjøte ^{ble} ~~ble~~ ^{var} utstedt 24. oktober samme år på Hundholmen av skyld 1 våg med påstøpende hus. Her ^{hadde} ~~slo~~ ^{sliff} da Christen Sverdrup seg ned som gjestgiver etter bevilling 29. sept. 1798 og skipper. Han var til Bergen med sin jekt i 1799 og var i Bergen med en jekt som ennå ikke var målt året etter.

I en del år hadde nå ellers flere unge og initiativrike kjøpmenn i Trondheim - mange av dem av ~~flensborgsk~~ ^{flensborgsk} ~~stammning~~ ^{stammning} fra Flensborg eller med slektsrøtter der - gjort nye fremstøt i nordlandshandelen.

Det samsvarer med at tradisjonen hundre år senere visste å berette at levemåten i dalen ikke var så rent ille under uårene. Man fikk fatt i god, tørr sei, som ble malt og laget brød av. Ennå var det godt om vilt i skogen, hare og fugl. Man kunne ete kjøtt en gang om dagen. Så brukte man syregrasgrøt. Og der man kunne lystre laks om høsten, ble den et viktig bidrag til den daglige kost. Også til buskapen måtte det skrapes sammen før fra utmark og skog, skav, ris og moldfôrrot. Det var nå ellers vanlig tilskottsfor også under mere normale forhold. Hoffmann beretter at 31. august var han en tur til Solli, og da var jentene på Olsborg og lappen Ossa i marken og samlet seljeløv til kreaturene.

010

Krigen drog i langdrag, og de siste krigsårene ble de tyngste. Kalde og regnfulle somrer ødela både korn- og høyavling. Verste uåret var i 1812. Det var vel minnene fra det året som gikk igjen når folk hundre år senere kunne fortelle at tuva var kvit på nordsiden og det var nesten ikke beite å finne sommerdag. Alle matvekster slo naturligvis feil en slik sommer, også potetene, som hadde vist seg å bli en god erstatning når kornet sviktet. Det var som om hele naturen var ufrisk. Også fuglene var syke, især storfuglene, de ble såre under vingene, kunne ikke flyve og falt døde ned. Og laksen fikk sår på finnene, ble mager og fløt død opp.

011

Nå ble barkebrød daglig kost. Gamle Ingeborg Fossmo, som var født i 1800, husket fra sin barndom at på Fossmoan lå det kvitt av nedfelte furuer, som barken var ~~felt~~ av for å brukes i brødet.

012

Det er fortalt at fra kornmagasinet på Tromsø fikk man bare utlevert en skjepe (1/8 tønne) korn pr. individ. Her har nok tradisjonen, som ellers gjerne vil forstørre begivenhetene, vært svært nøktern. Det var ikke alle som var så heldige å få en hel skjepe til hvert medlem av husstanden. 2. april 1812 skrev bestyreren av magasinet, sorenskriver Aas, til bygdekommissjonene at man ikke kunne regne med å få mere enn en halv skjepe korn til hvert menneske. Presten Berg leste opp brevet fra prekestolen, og da han kom ut av kirken, stimlet folk omkring han og erklærte enstemmig at med en så knapp tildeling kunne de ikke oppholde livet. Og presten måtte sanne at de hadde rett i det. Han kommer i samme anledning med den helt utrolige uttalelse at det var stor fôrangel, for folk å selv opp halmen, agnene og beste høyet for kreaturene. Fisket hadde slått feil, og det manglet kost til niste-bommene for dem som kunne tenkes å ville reise til vårfisket.

013

Bygdekommissjonene skulle ikke bare bevitne at den som bad om korn fra det kon-

014

H D

H fleket

1 e

Blant dem var Herman Hoe som ble gift med en datter av jordegodseieren på Tjøtta, sorenskriver Brotkorb. I lære hos ham var bergenserens 32
Hans Geelmuyden. Det var gammelt vennskap mellom ham og Christen Sverdrup, og vi ser at Sverdrup i 1802 bad om opplysninger hos ham om prisene på kornvarer og på fisk og sild. Han hadde da liggende omtrent 100 tønner sild som han tenkte å sende til Trondheim.
~~De hadde imidlertid~~ den gamle drøm om en by i Nordland igjen vært
På denne tid hadde også

aktualisert. Dens mest formående forkjempere var amtets høyeste øvrighet, amtmann og biskop. ~~Da~~ En drivende forretningsmann, agent Søren Dass Brodtkorb, som hadde skapt seg en formue som handelsmann i Vågan og nå var flyttet til Forvik i Vevelstad, hadde søkt om å få tillatelse til å skipe ut varer direkte fra derfra til ~~utlandet~~ norske og danske kjøpsteder. Amtmann Hegge fikk søknaden til erklæring. Han ~~mentet at Forvik ikke~~ ville tydeligvis se den i en større sammenheng, at den gjaldt anlegg av en ladeplass. Til det mente han å kunne si at Forvik ikke høvde. Både stedet og havnen var for trange. Derimot var Hundholmen et ideelt sted for anlegg av en ladeplass eller en kjøpstad. Her var rent innløp fra havet og en god og rommelig havn. Dette skrev Hegge i august 1796, året før stedet ble solgt til Sverdrup.

Planen ble tatt opp av en flokk kjøpmenn i Trondheim - flere av de driftigste og ~~most~~ ^{best} godt situerte kjøpmenn i byen. De startet 2. april 1703 et "Fiskeri-Etablissement" ~~xxxskulle~~ og bygslet grunn på gården Sjøivåg, men allerede samme år, kjøpte de stedet Hundholmen av Christen Sverdrup og grunnla "det Trondhiemske Handels- og Fiskerie-Etablissement".

Dermed var Sverdrup satt i stand til å gi høyeste bud på Kjerringøy. Amtmannen påla ham å forsyne handelsstedet med de nødvendige varer og heller ikke tømme Hundholmen for slikt. Og det kunne han gjøre "som en velhavende og velforsynet Mand", skrev amtmannen. I november 1803 kom interessentskapets fullmektig til Hundholmen, og Christen Sverdrup flyttet til Kjerringøy.

Høsten 1812 ble det opprettet en særskilt 015
proviseringskommisjon for Finnmarkens
amt. Tilførselen av russemel fortsatte til
tross for de engelske krigsskip utenfor Finn-
markskysten.

Λ k

Λ Lievel var det ikke til å unngå at en så pass 016
langvarig nødstand måtte få onde følger for
helsetilstanden. Λ Sult, underernæring og
usunt og ensidig kosthold førte over alt i
landet til en øket dødelighet i krigsårene.
Blodsott (dysenteri) herjet, og folk bukket
lettere enn før under for de faranger som
dukket opp.

I Lenvik prestegjeld døde der i årene før 017
og etter de 7 krigsårene gjennomsnittlig ca.
36 mennesker årlig – i hardårene 1801–1802
var tallene oppe i 54 og 59 døde. I krigsårene
1807–1813 var det 69 dødsfall pr. år. De
verste årene var 1807 med 93 og 1811 med
155 dødsfall. De tilsvarende gjennomsnittlige
tall for fødte var 46,4 og 36,3 pr. år.

Ser vi på Målselv alene – iberegnet går-
dene ned til og med Målsnes og Fagerfjellet
– døde det i årene før og etter krigstiden
gjennomsnittlig 4 mennesker pr. år, og i
krigsårene 5,5. De årlige fødselstall var 8,3
og 4. Også her var det altså en viss økning
i dødeligheten i nødsårene, men ikke på langt
nær så sterk at vi kan tale om katastrofe. Så
isolert som nybyggersamfunnet var, ble det
vel ikke så lett rammet av epidemier. Mere
merkbar er nedgangen i fertiliteten. Tallene
er riktignok små, men de viser da likevel en
tydelig tendens.

I Nordland, som tidligere omfattet også 018
Senja og Troms, hadde der siden 1757 vært
foretatt utskrivninger av mannskap til sjø-
væpningen, men ikke til armeen. Da det kom
til krig med England i 1807, ble det opprettet
kystvern. Fr Troms og Senja ble kystvernet
organisert av fogden Jacob Thullin Thams,
som selv ble distriktssjef. Kystverndistriktet
var delt i 5 divisjoner, hver under en divi-
sjonssjef. Hver divisjon var igjen delt i sek-
sjoner. 2. divisjon hadde handelsmann Lo-
rentz P. Jessen i Klauva som divisjonssjef.
Den var delt i 3 seksjoner. Seksjonssjef
for 3. seksjon var lensmann Carl Møller på
Gibostad. Fra 1810 var Jessen også distrikts-
sjef.

Λ 0

} = 7

Alle menn mellom 16 og 56 år var tjenest- 019
pliktige, og også mennene i Målselv-kolonien
ble innført i de militære rullene i 1809.

Vi vet svært lite om hvorvidt det ble holdt
våpenøvelser, men vi kan visst gå ut fra at
ekstersisen var nokså mangelfull: Store mili-
tære bragder fikk da heller ikke kystvernet
på disse kanter anledning til å gjøre. Men 2

Til førstestevnen 1804 kom Christen Sverdrup til Bergen med sin nye jekt "Den 7de Søster" , som ble målt og satt til en drektighet av 10½ kommerselester. To år senere skrev amtmann Hegge(i oktober 1806) at det hadde vært 3 bygdefar i Folda , men nå lå alle øde. Gjestgiveren på Kjerringøy hadde derfor måttet frakte et fartøy fra Bergen for å skaffe forsyninger til sin handel.

Imidlertid fortsatte Christen Sverdrup både jektebruket og handelen og , som det synes, med godt utbytte. Da faktoren på Hundholmen, ^{han gamle oversi} Hans Geelmuyden, ~~sendte~~ i 1809 gav en utsending fra Trondheimgrossisten Herman Hoe en oversikt over handelsmennene nordenfor Bodø, satte han først på listen handelsmannen på Kjerringøy, 2 mil fra Bodø : "Christen Sværdrup, en gauv (anselig) Mand , er rig, kan skaffe Dem betydelig af Fisk og Tran". I de nærmest følgende år besøkte Sverdrup gjerne Bergen med sin jekt hvert år.

Da krigen brøt ut i 1807 , ble det etablert et kystvern . I Salten fogderi ble faktor Hans Geelmuyden på Hundholmen utnevnt til divi-anførere sjonssjef for hele fogderiet , mens det ble oppnevnt seksjossjefene for de forskjellige tinglag. I Folda ble Christen Sverdrup seksjons-sjef anfører. Det påla ham å holde våpenøvelser i distriktet og å se til at allmuen var forsynt med den nødvendige våpen. Han rekvierte i den anledning våpen og proviant fra divisjonssjefen , men fikk til svar at der var ikke noe slikt å få. Han holdt da møte med allmuen på Kjerringøy. Det viste seg at de fleste var forsynt med rifler, kårder og spyd. De som ikke hadde noe slikt, ble forsynt med spyd som ble skjeflet på tre alen lange stenger.

Senere ble Falster i Husøy divisjonssjef , og han gav straks befaling om at det skulle holdes fast vakt ved alle veter. Sverdrup bad om proviant til vakten og krutt og bly, men fikk ikke noe. Så ble det da heller ikke holdt noen vete-vakt. Og det viste seg heldigvis at det heller ikke ble bruk for fast vakthold.

Handel med Tromsø og Klauva.

Nybyggerne hadde fått sine første forsyninger av livsviktige varer fra Bergen. Men det var gjennom fogden Holmboe, som i likhet med alle andre embetsmenn og de fleste kredittverdige nordlendinger hadde sin faste kjøpmann der. Fortsatt handelsforbindelse med Bergen var det foreløpig små muligheter til å holde oppe. Bergenskjøpmennene tok først og fremst imot fisk og fiskeprodukter, og det var ikke så mye av slike varer som måselvdølene kunne skaffe til veie. Selv de som drev fiske i Lofoten, hadde ikke alltid anledning til å skaffe seg hjellbruk, få tørket fisken og få den sendt til Bergen. De solgte den nok mest som råfisk til husvertene i værene eller til skipperne på bomseilerjektene som lå tett i tett der ute. Det var også langt til nærmeste bygdefarsskipper, selv om det ennå satt slike både på Tussøya, i Vang på Senja og på Bensjord. Blant helgelenderne var det nok noen som en tid hadde sin handel på Bergen. Brødrene Erik og Hagen på Broderstad hadde firmaet Cappe & Schnelle som kjøpmann og sendte varene med bygdefarsskipperen Ole Nielsen Stadt i Vang. Det var fiskeprodukter de sendte til Bergen, rundfisk, litt raskjær og tran.

Det var naturlig at Måselv-bøndene tidlig fikk samband med den byen som var planlagt å skulle avløse Bergen som økonomisk sentrum for Troms og Senja. Det skulle bygges opp en ny by, og til det trengtes det trevirke. Her skulle det være de beste betingelser for et nært samvirke mellom byen og skogbygdene. Det ble det nok også, om det kanskje ikke fikk så stort omfang som man kunne ha ventet. Det tok tid før Tromsø vokste frem til å bli et handelssentrum av noen betydning og det økonomiske midtpunkt for distriktene omkring. Dessuten ble byggetilfanget til den nye byen dels tatt sørfra og dels hentet fra proprietærskogene i Nord-Troms.

Blant det fåtallige borgerskapet i den vesle, nye byen på Tromsøya var det en som fra første stund tok sikte på handel med dølene. Han het Hans Peter Lorck, og var født i Trondheim 1765 utenfor ekteskap. Faren var en ung flensborger, Lorentz Hanssen Lorck, som var i handelslære i Trondheim og senere ble stor kjøpmann i Memel. Hans Peters mor, Malena Nilsdatter Fyhn, ble gift med den rike handelsmannen Henrich Klæboe på Brettesnes i Lofoten. Hans Peter gikk til sjøs, og som kaptein på egen skute besøkte han sin far i Memel og fikk en viss hjelp hos ham, så han kunne etablere seg som kjøpmann i Tromsø, der han var blant de første som fikk borgerbrev 8. desember 1794. Den første tiden var han i kompaniskap med en

021

022

12

Det fortelles om Christen Sverdrup at han var en taus mann , og at "det ble tyst hvor han kom". (Ytreberg s. 209) Det synes altså som om det var vært noe dystert og mørkt som har karakterisert de første handelsherrene til Kjerringøy. Noen mild mann har iallfall Christen Sverdrup neppe vært. Under krigs- og nødsårene var det mange som led ondt. Verst var det i de siste krigsårene. Som formann i bygdekommisjonen for Bodø var prosten Schytte rystet over "den ubarmhjertige hårdhet" som mange viste ved å jage fra seg på den hårdeste tid av året "fattige og forsvarsløse børn som de have modtaget til oppfostring eller forsørgelse" skjønt bygdekommisjonen her gav større bidrag enn i noe annet av prostiets sogn. Han retter i den forbindelse også angrep på Sverdrup , som han påstod hadde jaget fra seg en 17 års gutt som hadde vært hos ham i 6-7 år mens faren arbeidet som dreng hos ham, men som ble sendt bort da faren var død. Sverdrup forsvarte seg riktignok mot ~~prosten~~ Schyttes anklage med at han ikke hadde tatt gutten til oppfostring , og at han hadde sendt ham til moren i august måned 1812. Men helt uten grunn har nok ikke prestens harde ord vært.

I 1818 kom Sverdrup i konflikt med sognepresten i Folda herr Jens Koch. Han opptrådte her på vegne av allmuen i sognet som nektet å betale den pris for tiendekornet som presten krevde - 83½ riksbankdaler for tønne - mens forpakteren av kirketienden bare tok 40 rbd.

I 1820 forliste Folda-jekta. Biskop Krogh skrev i den anledning: "Chr. Sverdrup , saavel som Hr Koch, tog nok en haard Smæk ved Forliset af Fold-Jægten. Uagtet de begge, og den første især, nok kan taale Noget, var dog Stødet vel haardt".

Noe varig økonomisk tilbakeslag betydde nå likevel ikke forliset. ~~Allerede i slutten av 1820 søkte Sverdrup amtet om handelsret-~~
~~tigheter i fiskeværet Nusfjord i Flakstad i månedene februar-juni.~~
 Allerede i slutten av 1820 søkte Sverdrup amtet om handelsret-
 tigheter i fiskeværet Nusfjord i Flakstad i månedene februar-juni.

Her hadde hans far hatt gjestgiverbevilling fra 1771 og hadde stående en kjøpstue i været. Sverdrup fikk interims bevilling 18. januar 1821, og ~~allerede~~ 13 februar samme år kgl. bevilling.

de hadde ingen annen næringsvei enn tømmerhogst når de skulle skaffe midler til å betale gjelden. Fogden Echorn gikk imot Lorcks ønske, men amtmann Sommerfeldt mente at Tromsø borgere måtte ha den samme rett som andre til å skaffe seg tømmer i Målselv. Lorck fikk bygge ut sin tomt i Tromsø, og huset hans ble et av de største og flotteste i byen.

024

99

Hans handel med målselvdølene vokste og ble etter hvert ganske omfangsrik. Under tømmerhenting benyttet han anledningen til å drive aktivhandel i Målselv, og det hadde han ikke lov til. Det ble en bot for ulovlig handel, og da fant han nok ut at det var best å få denne handelstrafikken brakt i lovlige former.

025

I 1801 søkte han derfor om tillatelse til å opprette et gjestgiveri i Målselv, hvor han kunne holde en handelskar. Han opplyste da at han hadde drevet handel med de fleste av bøndene der og hadde levert dem varer på kreditt, varer som for en stor del ennå var ubetalte. En gjestgiver i Nordland var den gang ikke bare en som skaffet reisende hus og mat – en slik forpliktelse hadde han nok også – men det var retten til å drive handel med en viss enerett innenfor sitt distrikt som var det vesentlige i gjestgivernæringen.

Lorck la ved søknaden et brev som han hadde fått fra noen av oppsitterne i Målselv med mennene på Olsborg–Solli, Rossvoll og Akka i spissen. De hadde hørt at det var planer om å opprette gjestgiveri i Målselv, og da de stod i stor gjeld til Lorck, var de redde for at dersom en annen fikk privilegiet, ville Lorck gå på dem for å få drevet inn gjelden og dermed ruinere dem. De bad ham derfor om å søke gjestgiveriet og holde en handelskar der. Dermed slapp de også den lange reisen til Tromsø.

026

Det hele kan vel ha vært avtalt spill for å gi søknaden den rette tyngde, men det førte ikke frem. Fogden Krejldal vedgikk at Lorck hadde stor handel med nybyggerne i Målselv, så om en annen fikk gjestgiverbevilling der, ville han ikke ha stort utbytte av den. Men han anbefalte ikke søknaden, og Rentekammeret hadde før uttalt at en borger burde ikke ha gjestgiverbevilling. Så søknaden ble avslått.

027

Handelen med Lorck tok ellers en brå slutt. Høsten 1806 var han i Trondheim med sin store jekt «Tromsø Prøve» og ble liggende nokså lenge der. Først ut i desember tok han fatt på hjemreisen trass i sterke advarsler mot å legge ut på denne årstiden. Han ville hjem til jul, men rakk ikke lenger enn til Flatanger. Der gikk jekta under 13. desember, og Lorck og flere andre Tromsøkjøpmenn som var passasjerer på fartøyet, mistet livet.

028

Av utdrag av Lorcks handelsbøker kan vi

029

Christen Sverdrup var gift med Bolette Cathrine Dreyer, datter av sogneprest til Øksnes Jens Dreyer

De hadde en datter Johanna som var gift med kjøpmann Melchior Koch i Bodø og en

~~Christen Sverdrup~~ datter Anne Elisabeth f. ca 1.1. ~~1825~~ gift og som ble gift 1823

med Jens Nicolai Ellingsen f. 25. sept. 1796 død 1. des. 1849.

Jens N. Ellingsen var sønn av skipper og gjestgiver på Skagstad i Steigen Jacob Jensen Ellingsen og Riborg Kirstina Falk. Jacob Ellingsen hadde holdt bygdefarsbruk sammen med Adolph Knese for sørparten av Engel fjerding og søndre del av Hamarøy fjerding.

Han tok dessuten borgerskap i Trondheim (?) *Mar?* I 1820 solgte hans enke Riborg til sønnen Jens N. Ellingsen hennes part i Skagstad av skyld 2 pund og halvparten i jektefartøyet "Kirsten Ellingsen" m. v. for 1400 riksdaler og kår, og hun forbeholdt seg å drive handel på stedet så lenge hun fant for godt.

~~xx/1827/Bolette/1711/1711/Jens/N/1711/1827/200~~
~~xxSkagstadxx/6/mark//1/Vagnersvik/1711/Jens/Christian/Ellingsen~~
~~frxxSaltnesxxforxx2300xxspdx~~

Året etter søkte Jens N. Ellingsen om å få drive bondehandel på Risholmen i Skrova fiskevær i månedene januar - juni, mot en årlig avgift av 20 spd. Amtmannen gikk inn for bevillingen, men innskrenket til fisketiden februar - april. Og slik bevilling fikk han. Han tok også borgerskap i *Trondheim [Linn i Aug. (1820)]* 182. Som borger hadde rett til å handle på ledingsbergene og markeder.

Det var en mann med stor virkelyst som hadde overtatt skipperbruket og gjestgiveriet på Skagstad, og næringsvett hadde nok både han og hans kone. Forholdet til hans nærmeste konkurrent og granne, bygdefarsskipper og gjestgiver Christoffer Bratteng på Løvøya, ble derfor ikke akkurat vennskapelig. Bratteng var en av Huges venner, og det var Hauge som hadde sørget for å skaffe ham handelsstedet. Men i sin næring var han vel ikke mer from og saktmodig enn sine mer verdslige medtevlere. Han visste godt å vokte sine økonomiske interesser. Han beskyldte Ellingsen for å ha hogd ved ulovlig i hans skog. Hos en stakkar som hadde greidd å komme i gjeld til dem begge, hadde Ellingsen vært og strøket av med kua. Bratteng sendte straks en dreng til madam Ellingsen og nærmest reuet henne til å

100

Veien til Tromsø var lang, og det var 030 handelssteder som lå noe nærmere. Noen handel hadde nok også målselvdølene på det gamle borgerleiet Gibostad, hvor en ranværing Gabriel Zachariassen hadde fått gjestgiverbevilling i 1794. Fire år senere kjøpte han sagbruket i Sultindvik og kom da naturligvis i nærmere kontakt med nybyggerne. Fogden skrev da også i 1801 at foruten Lorck var det bare Gabriel Zachariassen som kunne finne utbytte ved å være gjestgiver i Målselv-Malangen. Han hadde faktisk søkt om slik bevilling, men hadde fått avslag. Han solgte sommeren 1806 Gibostad handelssted til Carl Møller, senere lensmann i Gisund tinglag med Målselv, og døde samme år.

Noe lengere sør enn Gibostad, mellom 031 Finnfjorden og Solbergfjorden, lå et annet gammelt borgerleie, Klauv eller Vestnes-Kløven på Senja. Trondheimsborgerne på dette leiet hadde drevet en utstrakt handel med bumenn og samer i et stort distrikt. De siste utliggerborgerne, særlig Elias Hanssen Hoff, som satt der i 1780-90-årene, drev bare en forholdsvis beskjeden handel, men noen av nybyggerne hadde likevel en viss kontakt med ham. Det gjaldt nok især de som bodde slik til at de søkte til sjøen over Sørreisa.

Det store oppsving i handelen på Klauva 032 kom først etter at den danskfødte grosserer Johan Chr. Vogelsang i Trondheim hadde overtatt stedet, hvor Carl Møller og senere Haldo Myhre var faktorer. Virkelig store dimensjoner tok handelen først etter at Lorentz Peter Jessen var blitt faktor der. Han var en meget aktiv herre, og han prinsipal i Trondheim var også meget interessert i å få omsetningen på stedet opp. Etter 1814 stod Jessen i handelsforbindelse med en rekke handelshus i Nord-Norge, især på Tromsø, med firmaer i Arkhangelsk og med englendirne i Bodø. I disse vanskelige årene fortsatte han sin store handelsvirksomhet. Han kjøpte til slutt Klauva, men før han maktet å betale sin prinsipal ut, var vanskelighetene vokst ham over hodet. Han gjorde et siste desperat forsøk på å finne vei ut av uføret ved å gå inn for havfiske, men det ble bare siste pinnen i likkisten. I 1822 måtte han gi opp sitt bo.

Blant Jessens mange kreditorer var også 033 noen av bondene i Målselv. Det var ikke så store beløpene han skyldte dem, men det viser da handelsforbindelsen og at nybyggerne ikke lenger bare var henvist til å ta sine varer på kreditt. Handelen på Klauva ble tatt opp igjen av en trondheimsborger, og forbindelsen med enkelte av oppsitterne i Målselv ble holdt ved like.

13

gi fra seg kua. Det resulterte naturligvis i rettssak.

I 1825 solgte Jens N. Ellingsen de 2 pund i Skagland og 6 mark i Lagmannsviken til Jens Christian Ellingsen fra Saltnes for 2300 spd. Nå ville han prøve lykken et annet sted. Han hadde kjøpt det gamle borgerleie og handelssted Støtt i Meløy og flyttet dit i mai 1825.

Samme år forliste hans fartøy - en slupp - med full ladning. Det var et følelig tap , men Ellingsen gikk trøstig i gang med å bygge opp virksomheten på det nye stedet. Han sendte sin handelsbetjent Conrad Altman til Trondheim for å kjøpe ny jekt. Men for å kunne betale fartøyet og de varer han hadde bruk for , måtte han få kreditt fra ~~sine~~ storkjøpmennene i Trondheim. Blant dem var det da særlig ^{huset} ~~firmen~~ Hoe som han fikk forbindelse med. I et brev til grosserer Garmann , Hoes svigersønn, 18. november 1825 bad han om å få kreditert en del varer og dessuten 100 spd. i kontanter , men skulle ikke Garmann våge noen kapital på ham , "vil jeg blaat bede om 6 t. gaadt korn brøndevin nord sænt med Deres skipper", mot oppgjør neste sommer. Allerede våren 1827 kunne han likevel sende Hoe & Co 40 tusen klippfisk til tørking i Bjørnør , og da hans egen jekt bare tok 20 tusen, ble det to jektladninger. Til pakkhus i Skrova trengte han materialer fra Namsen , og til det og byggearbeidet måtte han søke økonomisk assistanse hos Hoe.

i fellesskap fikk bekostet reise og opphold for Jensenius i halvannen måned sommeren 1860 og denne gang bare i Senja og Troms. Det ble igjen holdt dyrskuer, og han holdt foredrag omkring i bygdene.

Ved siden av foredling av husdyrrasene var vel føring og stell av dyrene det spørsmål som de jordbruksinteresserte var mest opptatt av. Svært mange fikk etter hvert øynene opp for at dårlig vinterføring av mange kyr gav ringere utbytte enn fornuftig føring av færre dyr. De begynte så smått å forstå at det var uklokt å sette inn større besetninger enn man kunne vinterføre på en forsvarlig måte. Dette synet trengte langsomt igjennom, men det gikk da i riktig retning.

Flere av de mest målbevisste gårdbrukerne var begynt å føre melkeregnskap. Jensenius hadde notert seg at en ku på Kongsli i løpet av 6 måneder hadde gitt over 2002 potter melk (1 pott = 0,965 liter), og en kvige hos Krosgeng på Kirkenes av samme kuslag gav første året 1800 à 2000 potter.

At husdyrstelllet med årene ble drevet mere rasjonelt gikk tydeligst frem av det faktum at mens folketallet i Målselv øket sterkt i tiåret 1855-65, gikk antallet av storfe heller litt tilbake, mens det var en tydelig økning i avkastningen. Det ble antatt at mens gjennomsnitts melkeutbytte av en ku i Målselv-Bardu i 1865 var 800 potter, var det i 1870 steget til 1100 potter. På de gårdene der det ble drevet et mere rasjonelt jordbruk, var fremskrittet enda langt større. Hos lensmann Krosgeng på Fagerli var den gjennomsnittlige melkemengde av 15 kyr i 1870: 1500 potter pr. ku, og den beste gav 1940 potter. Selv mente Krosgeng at han kunne ha fått større melkeutbytte hvis han ikke fremdeles hadde vært nødt til å bruke en del høy fra skogslåtter i stedet for eng- og vollhøy.

Også når det gjaldt forbedringer av jordbruksredskapene, skjedde der store fremskritt i 1850-60-årene. Først på 1850-tallet var der anskaffet 5 rulleharver i Målselv og også en del engelske eller skotske ploger, vanligvis for 2 hester.

Agronomen Arnt Arntsen Haugseth fra Oppdal, som hadde bosatt seg på Ellevoll, hadde i slutten av 1850-årene et verksted, der han laget ploger av skotsk konstruksjon, rhomoidalharver og rulleharver. Tinnharver ble også brukt.

Dårlige år 1855-57 og vekslende åringer.

Etter tre kronår fulgte tre dårlige år 1855-57. I 1855 kom det to frostnetter, nettene til 19. og 26. august, som ødela kornåkrene og svidde av potetgraset. Bare på noen få gårder som Solli, Fossmo, Bjørnstad og Kongsli gikk man fri av frosten, men heller ikke her

018

019

020

021

022

023

V/S

V/R

L7

For en energisk og dyktig forretningsmann som Jens N. Ellingsen og hans like driftige kone var ikke handelsstedet Støtt et høvelig sted for økonomisk ekspansjon. Da så Christen Sverdrup døde i 1829, åpnet der seg mulighet for å overta dette mere løfterike sted.

9. juli 1830 fikk Ellingsen bevilling til å holde gjestgiveri og å drive bondehandel på Kjerringøy mot en årlig avgift av 12 spd 96 sk.

~~Samme år fikk han kongeskjøter på 1 1/2 våg i gården og to år senere~~

~~kongeskjøte på 3 våger~~ Han forpliktet seg samtidig til å avgi lokale med lys og brensel for tinghold når det måtte forlanges.

Samme år fikk han kongeskjøter på 1 1/2 våg i gården og to år senere kongeskjøte på 3 våger.

Svigermoren Bolette Cathrine satt fremdeles med handelsstedet og hovedbruket på 3 våger. Først ved skjøte 13. mai 1836 overdrog hun det til svigersønnen med bygsel og herlighet, omliggende øyer og påstående hus - for en kjøpesum av 3000 spd. Hun slo seg senere ned i Bodø, der hun tok borgerskap som handlende i 1845 og døde i 1850.

Noe av det første Ellingsen foretok seg som jordeier, var å sette ned en husmann, Hans Olsen fra Hammarfall i Sørfold. Husmannskontrakten av 24. april 1831 er kanskje ikke så mye ugunstigere for husmannen enn mange andre slike fra den tid, men den ^{er} iallfall ^{hvor de var} et godt eksempel på de strenge vilkår som en husmann måtte oppfylle om han ville skaffe seg en plass. ~~for~~ Hans fikk en stue med kakkelovn og ildsted, så mye åkerland at han kunne så 1/2 tønne korn og 1/4 tønne poteter og et lite stykke eng til slåtte, de ssuten lov til å skrape sammen så mye fôr i utmarken at han kunne fø én ku og 4 småkreaturer og fjøs plass til dem. Han skulle få utvist hvor han kunne hogge brenneved og hestehjelp til å få den frem. Matvarer og andre nødvendige varer skulle Ellingsen skaffe ham etter priser som senere kunne avtales.

For dette skulle husmannen arbeide 14 dager i hver av de tre onnene, altså tilsammen seks uker med jordarbeid eller annet arbeid

236

Holmboes fjøs i Ervik i Trondenes, og det er mulig at han hadde fått tak i fe fra Trøndelag av hollandsk rase og kanskje av ayshirerase. Det er mulig at avkom av dette kveget kan ha kommet videre til Målselv. Men stort sett var vel besetningene her nordlandsdyr.

FR

Den første spede begynnelse til en forandring av kvegrasen kom da konsul J. F. D. Mack i Tromsø antakelig omkring 1843 anskaffet seg fra Bremen en ku av hollenderase, som han satte i før hos Ole Johnsen Fossmo. Muligens skaffet Mack også en okse av samme rase til Fossmo. Iallfall ble avkommet etter hollenderkua, dyr av «Fossmorase», snart utbredt i Målselvdalen og også videre i omegnen. Av større betydning for omleggingen av ferasen i Målselvdalen ble det at Landbruksselskapet i 1860 kjøpte inn en oksekalv av ayshirerase fra Richter på Mæle i Stjordal. Oksen fikk navnet «Tore Hund». Den kom til å føre en ambulerende tilværelse. Den ble først satt i før hos Iver Pedersen Finnset, så hos Nils Andreas Erikson Grundnes og derpå hos forstassistent Nissen på Kirkenes. Etter et kort opphold på Tromsø ble den i 1864 solgt til Krogseng med flere og stasjonert på Fagerli. Da den ble solgt i 1865 hadde den en slaktevekt på 432 kg.

009

FR

VJ

Et par år tidligere hadde Nissen kjøpt fra Richter en ett år gammel okse «Prinsen av Wales» og en kvige, begge av ayshirerase. Oksen fikk godt avkom. Den ble slaktet i 1867. I tiden som fulgte, ble det med mellomrom innkjøpt okser av ayshirerase, noe som skulle komme til å sette sitt preg på kvegrasen i Målselv.

010

VJ

VJ

Også hestene hadde rydningsmennen måttet skaffe seg fra nabobygdene. Til tommerkøring trengtes sterke og grovbygde hester. Vi vet at Holmboe hadde sørget for å få hester fra Trøndelag, og han forteller selv at han opprettet et stutteri på gården sin. Det er trolig at han har bistått iallfall noen av nybyggerne med å få tak i hester av samme slag. Ole Bardonsen på Olsborg hadde to hester som ble solgt på auksjon etter hans død i 1804. Det var en rød vallak 12 år gammel verdsatt til 5 rd. Den andre hesten var en brun stothest (hingst) 4 år gammel. Den var verdsatt til 12 rd., men ble betalt av fogden Thams med hele 33 rd. Det må ha vært en stashest når den ble betalt så høyt.

011

16/10

Vi kjenner ellers lite og ingenting til hva slags hester bøndene i Målselvdalen hadde den første tiden. At det har vært et sterkt ønske om å få en større og kraftigere hsterase skjønner vi når vi ser den reaksjon som kom da Landbruksselskapet tok opp spørsmålet om å anskaffe en stothingst i 1863. Da saken ble behandlet i kommunestyret, møtte forstassistent Nissen opp og tilbød seg å kjøpe en

012

VJ

FR

som husbonden måtte bestemme, og oppføre seg ædruelig, tro og redelig både i ord og gjerning, samt flittig og påpasselig i sitt arbeid, så han ikke fornermet Ellingsen eller noen annen eller gav ham årsak til å bli misfornøyd med ham.

Videre forbant han seg til alltid å ro vinterfiske for Ellingsen etter nærmere avtalt hyre og nårsomhelst enten det var høst eller vår reise for Ellingsen på sildefjord eller med fartøyene mot betaling. Dessuten måtte han ikke ta inn noen i hus uten ~~øttøz~~ at Ellingsen gav ham lov til det.

Hans egen gård, Fagerli, ble et veldrevet 004

235

bruk. Han kjøpte seg setereidom langt inne i Andsfjellet, og seterveien dit inn bygde han ut så den kunne kjøres med karjol. Han var også opptatt av å få satt ut fisk i vannene i nærheten. Et stort arbeid la han ned på å få en bedre husdyrrase. Det var med stolthet at han i 1873 kunne vise kong Oscar sin fjøs og sin vakre bestning. Det heter at han var den første som tok i bruk kaldvannsmetoden i melkestellet.

Till
ve

Han var sterkt opptatt av å få slutt på 005

sulteføring, som han betraktet både som ulønnsom og inhuman. Gang på gang kom han tilbake til denne saken i sine skrivelser. Han var også blant de første som begynte å legge gras, særlig gras fra utslåtter, i datidens primitive form for silo, de såkalte surgrashøler. Det finnes ennå levninger av slike på hans gamle eiendom. Han drev forsøk med forskjellige slags såkorn, blant annet prøvde han flere ganger å så hvete. Også hagebruk så han seg tid til å ta opp og bad den alltid interesserte foged Drejer om veiledning.

h

Det er et annet navn som også fortjener å 006

nevnes når vi skal omtale foregangsmenn i Målselv på denne tiden, enda hans virke skulle bli ganske kortvarig. Det er forstassistent Adam Egede Nissen.¹⁾ Han var født på Tromsø ca. 1830 og var sønn av lege Christian Heinrich Nissen som var en av stifterne av Senjen og Tromsø Landhusholdningsselskab. Adam Nissen fikk utdanning som forsmann og ble 1861 tilsatt som forstassistent i Malangen, et distrikt som også omfattet Målselvdalen. Han bodde en tid på Kirkesnes, men kjøpte så et bruk på Moen – det som senere ble kjøpt av Bersvend Pedersen.

h

Nissen var en usedvanlig aktiv mann og 007

fikk i de få år han oppholdt seg i Målselv, være med på å sette i gang mange nyttige tiltak. Han ble formann i Maalselvens Landboforening og tok opp en rekke saker. Det gjaldt forbedring av hesterasen, det gjaldt fremme av dyreskuer og innføring av fjøsbe-
faringer, og det gjaldt fiskeutklekning. Da det var tale om å få tegnet aksjer til anskaffelse av et fjorddampskip til fart innen fogderiet, tok han seg av saken – det var straks for hans død – og rakk å få tegnet 10 aksjer. Han kom også med i kommunestyret, men ble revet bort i sine beste år. Han døde av nervefeber 24. juni 1866, bare 28½ år gammel, og ble begravet på Tromsø. Det er betegnende at kommunen stod i gjeld til hans bo med vel 70 spd.

h

¹⁾ Han skrev selv en tid sitt navn: Ad. Egede-Nissen, men i senere år helst: Ad. Nissen, og han omtales gjerne i samtidige dokumenter bare som Nissen.